
VERANDERDE VISIES OP 'HET GOEDE' BIJ VOLWASSENWEZEN

Een sociaal-constructivistische onderzoek naar de veranderingen in
betekenisgeving bij volwassenen nadat zij wees zijn geworden

Masterthesis Humanistiek UvH
M3-MT
Begeleider: Dr. Annelieke Damen
Meelezer: Dr. Joanna Wojtkowiak

T. H. Jongens
Studentnr.: 1005499
tamara.jongens@student.uvh.nl

Universiteit voor Humanistiek
Datum: 2 juli 2022
Plaats: Utrecht
Woordenaantal: 18179

*“I need a father. I need a mother. I need some older, wiser being to cry to.
I talk to God, but the sky is empty.”*

- Sylvia Plath, *The Unabridged Journals of Sylvia Plath*

Mama

4 oktober 1958 – 19 december 2018

Papa

23 september 1957 – 23 september 2020

Voorwoord

De eerste keer dat ik in woorden probeerde uit te drukken wat wees zijn betekent kwam ik tot de uitspraak: het is alsof je een marionet bent waarvan de touwtjes zijn doorgeknipt. Na een verlieservaring zakt de grond onder je voeten weg en lijkt de hele wereld te veranderen. Wees worden verbreekt echter ook je verbindingen, alles dat richtinggevend of verondersteld was, valt weg. En dan sta je daar en moet je zelf uitzoeken wat je wilt, wie je bent, waar je thuishoort en waarom het leven de moeite waard blijft.

De grootste relevantie die ik zag in het schrijven van deze thesis waren de mensen die ik had gesproken over wees worden. Ik sprak mensen die decennia later in tranen uitbarstten als de naam van een ouder viel, mensen die teleurgesteld waren dat niemand hun ervaringen herkende of überhaupt wilde horen, mensen die een verhaal te vertellen hadden. Met mijn thesis hoopte ik deze mensen de kans te bieden hun verhaal te doen en te laten zien dat er in elk geval iemand was die geïnteresseerd was. Dat hier nood aan was bleek wel uit de loftuitingen en herhaalde bedankingen die ik van mijn respondenten kreeg. Keer op keer hoorde ik dat het “zo goed is dat iemand hier onderzoek naar doet” en ik was dankbaar dit onderzoek te mogen doen.

Ik ben ook dankbaar dat ik de vrije ruimte kreeg om het slotstuk van mijn master vorm te geven met dit onderwerp. Daarnaast ben ik dankbaar met veel passen en meten de juiste woorden gevonden te hebben om dit onderzoek ook te schrijven. Ik ben dankbaar dat Annelieke altijd mee wilde denken en het niet erg vond wanneer ik haar mening opzij zette of negeerde. Dankbaar dat Joanna de tijd nam me feedback te geven waarvan ik steeds weer verwarring bij mezelf veroorzaakte. Dankbaar voor de mensen die me bleven vertellen dat ik het kan. Die me (ongevraagd) advies gaven en voor me klaarstonden als ik even *niet* met mijn thesis bezig wilde zijn.

Ik wens de lezers van mijn thesis veel leesplezier toe. Verder wil ik hen vragen niet vergeten stil te staan bij de mensen om hen heen die een verlieservaring hebben meegemaakt. Of deze persoon nu jong of oud is en de overledene dicht of veraf stond: er mag ruimte gemaakt worden voor rouw.

Tamara Jongens

2 juli 2022

Samenvatting

Binnen rouwtheorieën bestaat er toenemende interesse voor onderzoek naar betekenisgeving bij rouw. Betekenisgeving wordt gezien als een manier om een verlieservaring te integreren binnen de eigen betekeniswereld. In dit sociaal-constructivistische onderzoek wordt gebruik gemaakt van het proces van betekenisgeving aan de hand van de visies op ‘het goede’ volgens Taylor om dit proces bij volwassenen te onderzoeken. Ouderverlies bij volwassenen kent weinig belangstelling binnen de wetenschap en de maatschappij. Op volwassen leeftijd je ouders verliezen wordt gezien als een normatieve gebeurtenis waarbij de ervaring hiervan onderbelicht blijft. Problemen bij betekenisgeving na ouderverlies kunnen echter leiden tot gevoelens van zinloosheid en het risico op rouwstoornissen vergroten. Inzicht in de veranderingen in visies op ‘het goede’ bij volwassenen draagt bij aan de wetenschappelijke literatuur en kan hulpverleners die met volwassenen te maken krijgen handvatten bieden in hun begeleiding.

Om de veranderde visies op het goede te onderzoeken is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: *Hoe veranderden de visies op ‘het goede’ na het wees worden bij Nederlandssprekende volwassenen?* Om deze vraag te beantwoorden zijn tien diepte-interviews afgenomen bij volwassenen waarin de veranderingen in hun visies op ‘het goede’ werden uitgevraagd. Door deze interviews aan de hand van codes uiteen te rafelen, te duiden en te verbinden is inzicht gekregen in het proces van heroriëntatie op ‘het goede’ bij volwassenen na ouderverlies. Wees worden zorgde ervoor dat de volwassenen een verandering ervoeren in hun positie ten opzichte van henzelf, het leven, waarden en verbindingen. Het overlijden van hun ouders had ervoor gezorgd dat hun referentiekaders veranderden waardoor zij zich vanuit een andere positie gingen oriënteren op het leven. Hierdoor veranderden hun visies op ‘het goede’ en werden onder andere zelfstandigheid, eerlijkheid, bewust sterven, genieten van het leven, klaarstaan voor anderen en verbindingen aangaan gezien als van fundamenteel belang in het leven dat de moeite waard is geleefd te worden.

Door de resultaten te verbinden aan literatuur over rouw en ouderverlies bij volwassenen werd inzichtelijk gemaakt dat transitie na ouderverlies zoals beschreven in de literatuur veroorzaakt werden door pogingen van volwassenen om dichterbij hun visies op ‘het goede’ te komen. Daarnaast kwam naar voren dat wees worden fundamenteel anders ervaren wordt door volwassenen dan het verliezen van één ouder, waardoor het risico op het

ontwikkelen van een rouwstoornis groter kan zijn dan verwacht. Verder bleek dat er in de samenleving weinig ruimte gevoeld wordt om te delen over rouw na wees te worden, wat een gevoel van leegte en er alleen voor te staan veroorzaakt. Tot slot benadrukt dit onderzoek het belang van ondersteuning bij heroriëntatie op de visies op ‘het goede’ bij volwassenwezen, omdat dit proces grote persoonlijke, sociale en existentiële gevolgen kan hebben voor het leven van de wees.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Inhoudsopgave	6
1. Probleemstelling	7
Doel- en vraagstelling	10
Conceptuele definities	12
2. Theoretisch kader	15
Rouw	15
Oriëntatie op visie van ‘het goede’	17
Veranderde visies op ‘het goede’ bij volwassenwezen	20
Conclusie	22
3. Methode.....	24
Design.....	24
Populatie & steekproef	24
Dataverzameling en -opslag	26
Analyse.....	27
4. Resultaten.....	30
Positie ten opzichte van henzelf	30
Positie ten opzichte van het leven	35
Positie ten opzichte van waarden	39
Positie ten opzichte van verbindingen.....	43
5. Conclusie	48
6. Discussie.....	50
Implicaties	50
Reflectie op onderzoek.....	56
Aanbevelingen.....	59
Literatuur.....	61
Bijlage 1: Literatuuroverzicht	68
Bijlage 2: Informatiebrief	69
Bijlage 3: Informed Consent	70
Bijlage 4: Topiclijst	71
Bijlage 5: Frequentieverdeling codes	72
Bijlage 6: Codeboom.....	73

Ouders zijn puntdaken. Eerst valt de ene helft weg, later de andere. Soms tegelijk. Dan staat het bestaan in de open lucht, dan tocht het ineens verschrikkelijk om ons heen. Overal ademtochten door elkaar. Vervolgens moeten wij zelf dak worden.

En niets zo dakloos als het dak zelf.

Dat is het moeilijkste, stellen wij vast: hoe gerimpeld ook, alles blijft een kind. Maar ooit worden alle ouders wezen en alle wezen ouders.¹

1. Probleemstelling

Haast niemand wil het zich voorstellen en toch overkomt het ons allemaal: je ouders verliezen. In de natuurlijke loop van het leven sterven onze ouders voordat wij zelf sterven. De relatie met je ouders is een van de uniekste in je leven. De band met je ouders is vaak een van de langste relaties die volwassenen in hun leven hebben en staat prototype voor de hechting en verbinding die je in je leven maakt (Marshall, 2004, p. 353; Moss & Moss, 1984, p. 67; Smid, 2020, p. 2). Literatuur over ouderverlies bij volwassenen maakt een onderscheid tussen het overlijden van één van je ouders en het overlijden van beide ouders. Het eerste wordt aangeduid als het verlies van ‘een ouder’ en het tweede als het verlies van de ouder-kind relatie en het worden van ‘wees’ (Green, 2021; Marshall, 2004, p. 352; McDaniel & Clark, 2009; Moor & De Graaf, 2016; Moss & Moss, 1984, p. 71; Punnett, 2014, p. 109). De meeste volwassenen die beide ouders verliezen voelen zich verweesd en kunnen zich daarnaast verloren en verdwaasd voelen (Moor & De Graaf, 2016).

“The loss of loved ones causes the world and the place of the bereaved survivor in it to change irreversibly” (Schmid, 2020, p. 2). Onderzoeken naar rouw en verlies tonen aan dat na een verlieservaring de wereld zoals je die kent, je verwachtingen, je relaties en je positie in de wereld worden aangetast (Mallon, 2008, p. 11; Neimeyer, 2016, p. 67). Specifieke benamingen zoals ‘wees’ benadrukken de identiteitsverandering die de nabestaande met het verlies doormaakt (Schmid, 2020, p. 2).

Binnen de hedendaagse literatuur is er groeiende aandacht voor deze veranderingen bij rouw (Mallon, 2008; Wojtkowiak, Vanherf & Schuhmann, 2018). Zij worden vanuit een

¹ Bernard Dewulf in column ‘Dakloos’ – De Morgen 20/10/2008

constructivistisch perspectief benadert aan de hand van *betekenisgeving*. Deze betekenisgeving wordt binnen de literatuur gezien als een adaptief proces na verlies om de nabestaande te helpen met dit verlies verder te leven (Neimeyer, 2016; Schmid, 2020, p. 2). Betekenisgeving draait hierbij om het integreren van de verlieservaring binnen het verhaal, de identiteit en de oriëntatie van een persoon (Gillies & Neimeyer, 2006). De constructivistische theorieën van rouw gaan er vanuit dat mensen in de kern betekenisgevers zijn die hun betekenissen toekennen in relatie tot het zelf en de sociale en culturele context (Neimeyer, Burke, Mackay & Dyke Stringer, 2009; Neimeyer, Klass & Dennis, 2014). Neimeyer (2016) beschrijft rouw zodoende als “*the attempt to reaffirm or reconstruct a world of meaning that has been challenged by loss*” (p. 66). Het reconstrueren van de betekeniswereld na verlies produceert nieuwe betekenisstructuren, waardoor de nabestaande de wereld op een andere manier zal bekijken (Gillies & Neimeyer, 2006, p. 54). Het verlies van een dierbare wordt daarom beschreven als de start van een zoektocht naar betekenis en pogingen om een nieuw zelf-narratief te vormen (Neimeyer, Klass & Dennis, 2014).

Het verliezen van je ouder(s) wordt binnen de literatuur getypeerd als een *major life event* (Douglas, 1991, p. 129; Hayslip, Pruett, & Cabbalero, 2015, p. 5; Marshall, 2004, p. 352). Met het wees worden kan de realisatie bij volwassenen tot stand komen dat sterven onvermijdelijk is, nu de volwassenwees als laatste in de generatie overblijft (Kim et al., 2019, p. 5; Leopold & Lechner, 2015, p. 748; Marshall, 2004, p. 352; Yalom, 1980, p. 168). De nieuwe rol ‘wees’ en het besef als laatste generatie over te zijn kan ervoor zorgen dat volwassenwezen henzelf en de wereld herzien na het verlies van hun ouders (Mallon, 2008, p. 15; Neimeyer, 2016, pp. 66-67; Schmid, 2020). Daarnaast brengt ouderverlies bij volwassenen vaak verschillende veranderingen in het leven van de wees tot gang (Marshall, 2004, p. 352; Kim et al., 2019, p. 5; Hayslip, Pruett & Cabellero, 2015, p. 4). Welke veranderingen dit zijn wordt in verschillende psychologische onderzoeken in kaart gebracht. Zij behelzen onder andere: het afronden van onvoltooide zaken; persoonlijke groei; herzien van relaties tot vrienden, collega’s en familie; het hervinden van autonomie; vormgeven van identiteit; een herwaardering van waarden en ideeën; het vinden van eigen wortels; en het onderzoeken van prioriteiten in het leven (Douglas, 1991; Hayslip, Pruett & Cabelero, 2015, p. 5; Marshall, 2004, pp. 352-354; Moss & Moss, 1984, p. 73). Rouw bij volwassenwezen kan daarnaast het fysieke en psychologische welzijn verminderen, zelfs lange tijd na het overlijden van de ouders (Sharlach, 1991; Umberson & Chen, 1994).

Ook tonen verschillende onderzoeken aan dat de visie op het leven van volwassenen is veranderd nadat zij wees zijn geworden (Chater et al., 2022, p. 9; Douglas, 1991, p. 133). *“This included having a different perspective on life and how they should be living it, changes to what pathways they should take and their views about the world”* (Chater et al., 2022, p. 9). De verandering van de rol van volwassenkind naar wees zorgt ervoor dat de volwassenwees op zoek moet naar nieuwe manieren om zichzelf in zijn veranderde wereld te passen (Umberson, 2003, p. 89). Existentiële vragen zoals ‘Wie ben ik?’ en ‘Waar ga ik naar toe?’ komen op en de antwoorden die hierop gegeven kunnen worden zullen aan de nieuwe rol moeten worden aangepast (Marshall, 2004, p. 354; Umberson, 2003, p. 89). De betekeniswereld van de volwassenwezen is na hun verlieservaring veranderd en zij hebben nieuwe betekenisstructuren moeten produceren om het verlies in hun leven te integreren.

Flesner (2013) schrijft dat er inconsistenties zijn binnen rouwonderzoek in de definiëring en onderzoeksmethode van betekenisgeving. Om inzicht te krijgen in de manier waarop mensen hun betekeniswereld construeren wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van oriëntaties op visies van ‘het goede’ van Charles Taylor (1989). Taylor (1989) schrijft dat je tijdens je leven continu bezig bent je te verhouden tot dit leven, anderen en de wereld. Dit proces van zin- en betekenisgeving noemt hij metaforisch ‘oriëntatie’ (p. 28). Volgens Taylor vindt deze oriëntatie plaats aan de hand van je visies op ‘het goede’. Deze visies op ‘het goede’ zijn je persoonlijke overtuigingen van wat gezien kan worden als een leven dat de moeite waard is en wat daarbinnen van cruciaal belang of fundamentele waarde is (Taylor, 1989, p. 42). Je visies op ‘het goede’ worden gevormd vanuit je persoonlijke en sociale context, ook wel referentiekaders genoemd (Taylor, 1989, p. 31). Zij bepalen hoe je je in leven oriënteert op vragen over wat betekenisvol en van waarde is. Dit zijn bijvoorbeeld vragen als ‘Wat vind ik van mijn leven?’, ‘Wie wil ik zijn’ of ‘Wat is mijn plaats in de wereld?’ (Marshall, 2004, p. 355; Mooren, 2011, p. 45; Schuhmann & Van der Geugten, 2017, p. 525). Je oriëntatie op wat voor jou van betekenis is wordt volgens Taylor (1989) zodoende altijd beïnvloedt door de context waarin je leeft en welke persoonlijke overtuigingen van wat van cruciaal belang is daaruit voortkomen. Verlieservaringen kunnen je context en referentiekaders veranderen waardoor je je opnieuw zult moeten oriënteren op je visies op ‘het goede’. De zoektocht naar en het bijstellen van visies op ‘het goede’ kunnen een gevoel van onzekerheid en zinloosheid in het leven met zich meebrengen (Schuhmann & van der Geugten, 2017, p. 357). Deze gevoelens kunnen aanwezig blijven totdat de rouwende een

nieuwe visie construeert die ruimte biedt aan de realiteit van het verlies (Gillies & Neimeyer, 2006).

Het proces van betekenisgeving en heroriëntatie op ‘het goede’ na een verlieservaring verloopt niet altijd vanzelfsprekend en gemakkelijk. Wanneer er problemen ontstaan in de heroriëntatie en gevoelens van onzekerheid en zinloosheid aanhouden bestaat er een risico op rouwstoornissen (Macculum & Bryant, 2013; Milman, Neimeyer, Fitzpatrick, MacKinnon, Muis & Cohen, 2019; Schuhmann & van der Geugten, 2017). Rouwstoornissen worden volgens de DSM-5 gediagnostiseerd wanneer na het verlies van een dierbare de intensiteit, kwaliteit en aanhoudendheid van rouw groter is dan vanuit de cultuur, religie of leeftijd als ‘normaal’ wordt gezien (American Psychiatric Association, 2013, p. 287). Binnen deze vorm van rouw bestaan verschillende stoornissen met elkaar overlappende en vergelijkbare kenmerken, zoals *Prolonged Grief Disorder* (PGD), *Complicated Grief* (CG) en *Persistent Complex Bereavement Disorder* (PCBD). Deze stoornissen worden gekenmerkt door het ervaren van een ongewoon heftige en aanhoudende vorm van rouw waarbij een groot verlangen naar en preoccupatie met de overledene worden ervaren (American Psychiatric Association, 2013, p. 789; Milman et al., 2019, p. 715; Prigerson, Kakarala, Gang & Maciejewski, 2021, p. 112). Rouwstoornissen kunnen samengaan met gezondheidsproblemen als angsten, depressies, cognitieve beperkingen, gevoelens van eenzaamheid, sociale isolatie en posttraumatische stressstoornissen (American Psychiatric Association, 2013; Milman et al., 2019). Onderzoek van Bellet et al. (2020) toont aan dat mensen wiens leven nauw verbonden was met de overledene of die de overledene als primair hechtingsfiguur zagen een verhoogd risico hebben op rouwstoornissen. Moeite met betekenisgeving na een verlieservaring is zelfs een grotere voorspeller van rouwstoornissen dan de band met de overledene of diens doodsoorzaak (Neimeyer, 2016; Pritchard & Buckle, 2018).

Doel- en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in het proces van betekenisgeving bij volwassenwezen nadat zij wees zijn geworden. Om het proces van betekenisgeving bij volwassenwezen te onderzoeken wordt in dit sociaal-constructivistische onderzoek gebruik gemaakt van de visies op ‘het goede’ volgens Taylor (1989). Aan de hand van tien diepte-interviews worden deze visies en de veranderingen daarin na het wees worden onderzocht bij volwassenwezen.

Op de eerste plaats heeft dit onderzoek hierdoor een wetenschappelijke relevantie. Wetenschappelijk onderzoek dat zich richt op volwassenwezen schiet momenteel op meerdere fronten tekort. Ten eerste zijn er slechts een aantal onderzoeken gedaan die zich richten op de *ervaring* van ouderverlies op volwassenleeftijd. De bestaande onderzoeken richten zich in het algemeen op kinderen of jongeren, het verliezen van één ouder of psychologische kenmerken (Green, 2021; Marshall, 2004, p. 352; Moor & de Graaf, 2016; Moss & Moss, 1984; Pope, 2004; Umberson, 2003; Umberson & Chen, 1994). Ten tweede zijn deze onderzoeken merendeels verricht in Amerikaanse of Afrikaanse landen en niet binnen de Europese context (Marshall, 2004, p. 353; Umberson, 2003). Ten derde hangen de meeste onderzoeken naar volwassenwezen verouderde of uitsluitende rouwparadigma's aan waarbinnen antwoord wordt gezocht op "*the questions of whether, to what extent, and on what time scale bereaved adult children adapt to the loss of a parent*" (Leopold & Lechner, 2015, p. 747). Ten vierde baseren de bestaande onderzoeken zich regelmatig op minder generaliseerbare onderzoeksmethoden zoals zelfonderzoek, rapportage uit eigen ervaring of onrepresentatieve steekproeven uit eigen kennissenkring (zie Bijlage 1) (Dane, 1990; Douglas, 1991; Green, 2021; Moss & Moss, 1984; Umberson & Chen, 1994). En tot slot is er geen onderzoek gedaan naar het proces van betekenisgeving en heroriëntatie na ouderverlies bij volwassenwezen. Het is daarom noodzakelijk om meer wetenschappelijk onderzoek te verrichten naar hoe volwassenwezen de (her)oriëntatie op 'het goede' ervaren om de expertise te vergroten en dit hiaat in de literatuur te vullen (Neimeyer, 2016, p. 76).

Op de tweede plaats heeft de uitvoering van dit onderzoek maatschappelijke relevantie. Het gebrek aan onderzoek en kennis over de ervaringen van volwassenwezen leidt ertoe dat mensen zich onbewust zijn van de gevolgen die wees worden kunnen hebben op een volwassene. Volwassenen die een ouder verliezen vragen zelf vaak ook weinig aandacht voor hun rouw of behandelingen die nodig kunnen zijn (Moss & Moss, 1984, p. 66). Wees worden is iets waar iedereen op een bepaald moment in zijn leven mee te maken krijgt. Kennis over de manier waarop wees worden ervaren wordt door Nederlandssprekende volwassenen kan rouwtherapeuten, maar ook geestelijk verzorgers – die gespecialiseerd zijn in het ondersteunen van mensen die zich gedesoriënteerd voelen en zelf niet gemakkelijk hun oriëntatie in de morele ruimte terugvinden (Schuhmann & van der Geugten, 2017) – een beter inzicht bieden in het proces van heroriëntatie op 'het goede' bij volwassenwezen. Daarnaast kan kennis over en ondersteuning bij het proces van heroriëntatie na een verlieservaring de nadelige impact van rouwstoornissen mediëren (Milman et al., 2019). "*People may need help*

to rebuild their assumptive world following bereavement because loss has shaken the foundations of their world” (Mallon, 2008, pp. 6-7).

Tot slot sluit dit onderzoek aan op het uitgangspunt zingeving en humanisering binnen de Humanistiek. Ten eerste biedt dit onderzoek een perspectief op de betekenisgeving en -ervaring van volwassenwezen. Zij worden vanuit een sociaal-constructivistische insteek in hun uniciteit onderzocht waardoor er ruimte bestaat voor hun kwetsbaarheid en hun vermogen om voelend, denken, en handelend vorm te geven aan hun leven (Alma & Lensvelt-Mulders, 2011, p. 29). Ten tweede brengt dit onderzoek een achtergestelde groep aan het licht, de volwassenen waarvan de ervaring van ouderverlies onderbelicht wordt in de literatuur omdat deze teveel als ‘normaal’ gezien kan worden (Green, 2021; Marshall, 2004, p. 352; Moor & de Graaf, 2016; Moss & Moss, 1984; Pope, 2004; Umberson, 2003; Umberson & Chen, 1994). Door de ervaring van volwassenwezen aan het licht te brengen richt dit onderzoek zich ook op de humaniseringslaag, het verbeteren van de samenleving voor iedereen (Alma & Lensveld-Mulders, 2011).

Om het onderzoeksdoel te bereiken is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Hoe veranderen de visies op ‘het goede’ na het wees worden bij Nederlandssprekende volwassenen?

Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag biedt het volgende Hoofdstuk allereerst een overzicht van de literatuur over rouw en betekenisgeving bij volwassenwezen. In Hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de sociaal-constructivistische methode van dit onderzoek, de tien afgenomen diepte-interviews en de kwalitatieve data-analyse. Hierna gaat Hoofdstuk 4 in op de belangrijkste resultaten die uit de interviews naar voren kwamen met betrekking tot veranderingen in visies op ‘het goede’ bij volwassenwezen. Op basis van deze resultaten wordt dit onderzoek in Hoofdstuk 5 antwoord gegeven op de onderzoeksvraag. Tot slot wordt het onderzoek in Hoofdstuk 6 bediscussieerd door in te gaan op de implicaties, beperkingen en reflecties van dit onderzoek.

Conceptuele definities

Wees

Met ‘wees’ wordt in dit onderzoek verwezen naar een persoon waarvan de laatste ouder is overleden. Door te verwijzen naar de laatste ouder worden ook personen die in de eerste

plaats maar één ouder hadden (bijvoorbeeld door een zaaddonor) geïnccludeerd. Tot slot wordt geen onderscheid gemaakt tussen biologische en niet-biologische ouders. Ouders zijn degenen die door de respondent worden aangewezen en gevoeld als ouders. In het geval van meerdere ouderparen blijft gelden dat een persoon als wees wordt aangemerkt wanneer de *laatste* ouder is overleden.

Nederlandssprekende

‘Nederlandssprekende’ wordt in dit onderzoek gebruikt om te verwijzen naar mensen die de Nederlandse taal beheersen en gebruiken. In het algemeen zullen dit Nederlanders en Vlamingen zijn, maar ook mensen van Aruba, Suriname en Curaçao worden hiertoe berekend. Met Nederlandssprekend wordt uitdrukkelijk niet Nederlandstalig bedoeld. Het is voor dit onderzoek niet relevant of Nederlands ook de moedertaal is, zolang de taal wordt beheerst en gebruikt is dit voldoende.

Rouw

Rouw wordt binnen dit onderzoek gedefinieerd vanuit een constructivistisch perspectief. Hiervoor wordt de definitie van Neimeyer (2016) gehanteerd waarin hij rouw beschrijft als het proces van reconstrueren van een wereld van betekenis, nadat deze is uitgedaagd door een verlieservaring.

Visies op ‘het goede’

Visies op ‘het goede’ verwijst in dit onderzoek naar de definitie hierop van Charles Taylor (1989). Hij omschrijft deze als je persoonlijke overtuigingen van wat gezien kan worden als een goed, zinvol, betekenisvol en/of waardig leven. Je visies op ‘het goede’ omvatten dat wat voor jou van cruciale waarde of van fundamenteel belang is en zodoende je leven de moeite waard maakt om geleefd te worden. Je visies op ‘het goede’ komen voor uit je persoonlijke referentiekader en context van je leven. Deze visies helpen je te oriënteren op vragen over wat goed en fout is, wat het waard is te doen en wat niet en wat belangrijk en waarde voor je heeft en wat niet. Om je op deze vragen te oriënteren is het noodzakelijk visies te hebben op ‘het goede’ die geloofwaardig zijn binnen de realiteit van je leven (Schuhmann & Van der

Geugten, 2017, p. 556). Hoe je je in je leven verhoudt tot het leven, de wereld en anderen wordt zodoende bepaald en beïnvloed door je visie op ‘het goede’.

2. Theoretisch kader

In dit onderzoek wordt gekeken hoe de betekenisgeving aan de hand van de visies op ‘het goede’ bij volwassenen mogelijk veranderd zijn nadat zij wees werden. Om dit te kunnen onderzoeken worden in het eerste deel van het theoretisch kader verschillende theorieën van rouw en factoren die rouw kunnen beïnvloeden besproken. Daarna wordt ingegaan op het proces van betekenisgeving aan de hand van oriëntatie op visies van ‘het goede’ van filosoof Charles Taylor (1989). In het laatste deel wordt gekeken naar de veranderingen die volwassenwezen doormaken in hun leven na het verlies van hun ouders en hoe deze gezien kunnen worden als veranderde visies op ‘het goede’.

Rouw

Om de betekenisgeving bij rouw toe te lichten zal in deze paragraaf eerst een korte historische schets over rouwtheorieën worden gegeven. Vervolgens wordt ingegaan op het constructivistische perspectief op rouw waarbinnen betekenisgeving een grote rol speelt. Tot slot worden enkele factoren genoemd die van invloed kunnen zijn op rouw bij volwassenwezen.

Freud (1917) was met zijn klassieke theorie van rouwwerk de grondlegger van onderzoeken naar rouw (Mallon, 2008; Parkes, 2010; Wojtkowiak, Vanherf & Schuhmann, 2018). Hij stelde dat het doel van rouw werk is waarbij emotionele energie weggetrokken moet worden van de overledene om deze persoon vervolgens los te kunnen laten (Mallon, 2008; Parkes, 2010). Lindemann (1944) bouwde voort op Freud en beargumenteerde in zijn theorie dat het loslaten van de verbinding tot de overledene een succesvolle rouwverwerking tot stand bracht (Mallon, 2008, p. 2; Parkes, 2010, p. 10; Stuhr, 2021, p. 9). Lindemann’s werk bracht met dit standpunt een grote interesse in onderzoeken naar rouw en verlies op gang die met name gericht waren op het bieden van handvatten voor hulpverleners die rouwenden ondersteunen (Parkes, 2010; Stuhr, 2021). De bekendste daarvan zijn de vijf stadia van rouw van Kubler-Ross (1997) die doorlopen moeten worden voor een succesvol rouwproces en het rouwwerk van Worden (2008) met verschillende rouwtaken die afgerond moeten worden (Mallon, 2008; Milman et al., 2019, p. 715; Parkes, 2010, p. 11; Stuhr, 2021, p. 9).

Tegenwoordig heeft het concept van betekenisgeving na een verlieservaring een grotere bekendheid gekregen binnen onderzoek naar rouwondersteuning (Mallon, 2008; Parkes, 2010; Stuhr, 2021, p. 10; Wojtkowiak, Vanherf & Schuhmann, 2018). Neimeyer (1998) ontwikkelde dit concept binnen het constructivistische gedachtegoed, waarbij er vanuit wordt gegaan dat mensen met zichzelf en anderen betekenis toekennen aan hun leven en ervaringen door hier een narratief over te vormen (Neimeyer, Burke, Mackay & Dyke Stringer, 2009; Neimeyer, Klass & Dennis, 2014; Wojtkowiak, Vanherf & Schuhmann, 2018, p. 1). Dit gevormde narratief is je betekeniswereld en bestaat uit de assumpties en overtuigingen die je van je leven hebt en waar betekenis aan wordt verleend. Vanuit het constructivistisch perspectief wordt je betekeniswereld niet alleen gevormd door jezelf maar ook door je relatie tot anderen en je omgeving (Mallon, 2008; Neimeyer, Burke, Mackay & Dyke Stringer, 2009; Neimeyer, Klass & Dennis, 2014). *“People’s meaning systems and their self-narratives are not purely individual but rather social constructs”* (Wojtkowiak, Vanherf & Schuhmann, 2018, p. 1). Een verlieservaring zorgt ervoor dat je wereld en je plaats daarin veranderen (Schmid, 2020). Hierdoor worden je vertrouwen in je betekeniswereld en je overtuigingen en verwachtingen daarbinnen uitgedaagd en de coherentie van je narratief ondermijnt (Neimeyer, Burke, Mackay & Dyke Stringer, 2009, p. 74). Rouwen wordt daarom gezien als het ondernemen van de pogingen om deze betekeniswereld in stand te houden of te reconstrueren na het verlies (Neimeyer, 2016, p. 66). Omdat je betekeniswereld sociaal geconstrueerd is wordt deze rouw beïnvloedt door je sociale context en de normen binnen die context (Wojtkowiak, Vanherf & Schuhmann, 2018).

Ook persoonlijke factoren kunnen invloed hebben op het rouwproces. Hieronder wordt kort samengevat welke beïnvloedende factoren in de literatuur naar rouw bij volwassenen al zijn gevonden. Ten eerste lijkt de leeftijd waarop de volwassene wees wordt de hevigheid van rouw te kunnen beïnvloeden (Leopold & Lechner, 2015; Smid, 2005), al houdt dit mogelijk verband met het gebrek aan sociale steun op jongere leeftijd (Hayslip, Pruett & Cabellero, 2015). De mogelijke invloed van geslacht op rouw is onderzocht bij volwassenen die één ouder verloren zijn (Marks, Jun & Song, 2007) en jongvolwassenen die in hun jeugd een ouder verloren (Carver, Hayslip, Gilley & Watts, 2014) en is mogelijk niet van toepassing op volwassenen. Deze onderzoeken wijzen uit dat vrouwen emotioneler reageren en meer kans hebben op depressies en een afname van: geluk, eigenwaarde en psychologisch welzijn. Mannen daarentegen hebben meer kans meer alcohol te drinken en behoefte te hebben aan intimiteit, afstandelijk gedrag te vertonen en een afname te zien van:

eigenwaarde, controle, psychologisch welzijn, fysiek welzijn, doelen en motivatie (Carver, Hayslip, Gilley & Watts, 2014; Marks, Jun & Song, 2007). Tot slot heeft één ouderverlies geen verschillende consequenties voor de korte en lange termijn (Moor & De Graaf, 2016) en hebben educatie, etniciteit, tijd sinds overlijden, volgorde van overlijden, contact met ouders en doodsoorzaak van ouders geen invloed op de rouw bij volwassenwezen (Hayslip, Pruett & Cabellero, 2015; Sanders, 1980; Sharlach, 1991).

Oriëntatie op visie van ‘het goede’

Talor (1989) beschrijft in zijn boek *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* zijn visie op identiteit en moraliteit. De grondslag van Taylors moraalfilosofie is dat een verlangen en zoektocht naar betekenis en zin onontkoombaar is voor menselijke wezens. Hij beschrijft mensen als “*beings for whom things matter, who are subjects of significance*” (p. 99). Om deze betekenisgeving te begrijpen moeten we volgens Taylor allereerst bij de identiteit beginnen (p. 4). Je identiteit en je proces van betekenisgeving kunnen voor Taylor het beste begrepen worden vanuit ruimtelijke metaforen. Om dit argument te illustreren gebruikt hij als voorbeeld de vraag: Wie ben je?

Volgens Taylor heb je om deze vraag te beantwoorden kennis nodig van je referentiekaders. Waar je *staat* op het gebied van jezelf, je familie, de sociale ruimte, statussen en functies, intieme relaties en liefde en de rest van de wereld bepalen je referentiekaders (1989, p. 35). Je referentiekaders zijn allemaal ingericht op je relatieve plaats tot anderen, omdat het zelf volgens Taylor alleen bestaat in wat hij *webs of interlocation* noemt (p. 41). Je referentiekaders vormen de achtergrond van het proces van zin- en betekenisgeving en je morele oordeelsvorming, intuïties en reacties op de wereld (p. 31). Met andere woorden: je plaats in de wereld ten opzichte van jezelf en anderen vormen de horizon waar vanuit je standpunten over deze wereld inneemt en betekenis toekent (p. 27). Taylor schrijft daarom: weten wie je bent is *georiënteerd* zijn.

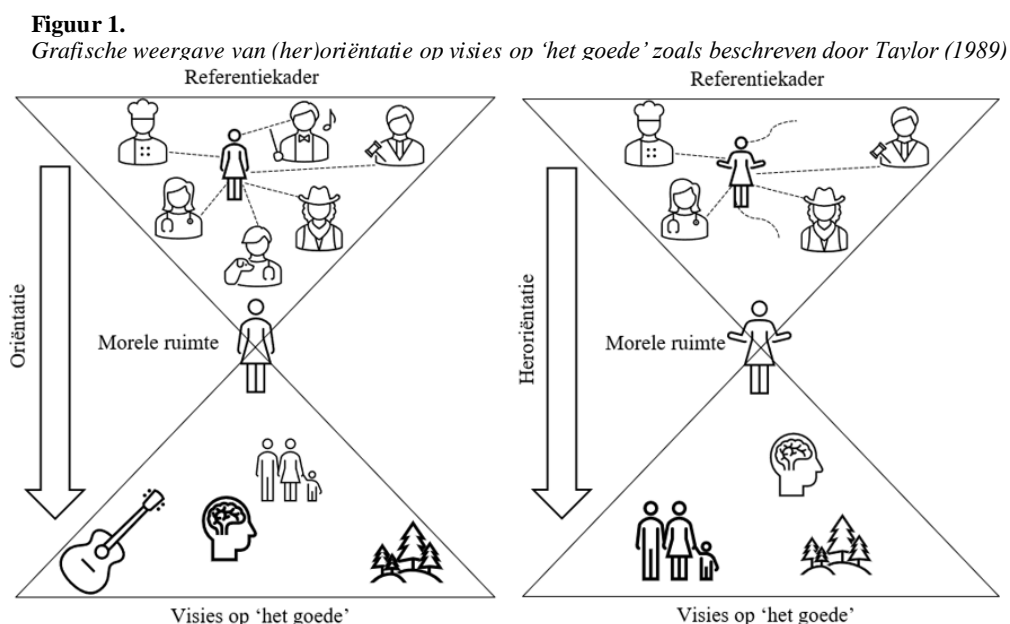
Je oriëntatie vindt volgens Taylor plaats binnen de ‘morele ruimte’. Dit is de ruimte “*in which questions arise about what is good or bad, what is worth doing and what not, what has meaning and importance for you and what is trivial and secondary*” (1989, p. 28). In deze morele ruimte oriënteer je je op ‘het goede’. Waar je staat in relatie tot je sociale omgeving (je referentiekaders) bepaalt wat je ziet als goed, waardevol en belangrijk en wat je ziet als een betekenisvol en zinvol leven (p. 92). Je visies op ‘het goede’ zijn zodoende je

persoonlijke overtuigingen van wat gezien kan worden als een leven dat de moeite waard is geleefd te worden en wat daarbinnen van cruciaal belang of fundamentele waarde is (p. 42). Als mens heb je vaak verschillende visies op ‘het goede’ omdat deze worden gevormd en beïnvloed vanuit je referentiekader waarin je je in een met anderen gedeelde wereld bevindt (p. 41). Om een visie op ‘het goede’ aan te nemen moet je deze als geloofwaardig of haalbaar zien (p. 17). Als een visie niet geloofwaardig is in de realiteit van de wereld of van je eigen leven kan deze nooit je visie op ‘het goede’ vormen (Schuhmann & van der Geugten, 2017, p. 526; Taylor, 1989, p. 47).

Visies op ‘het goede’ kunnen wel naast elkaar bestaan maar “*most of us not only live with many goods but find that we have to rank them*” (Taylor, 1989, p. 62). Om je visies op ‘het goede’ te prioriteren moet je je referentiekaders en morele ruimte onderzoeken om te bepalen waar je ten opzichte van deze visies staat. Sociale structuren of overtuigingen kunnen in de weg staan voor bepaalde visies op ‘het goede’ waardoor deze onbereikbaar zullen blijven. Je positie ten opzichte van ‘het goede’ wordt volgens Taylor door twee dingen bepaald:

1. Het hebben van referentiekaders die bepalen wat ‘het goede’ voor jou is
2. Weten waar je staat in relatie tot jouw visies van ‘het goede’ (p. 42).

Als mens heb je een inherent verlangen om in contact te zijn met je visies van ‘het goede’ (Taylor, 1989, p. 42). Dit is niet altijd gemakkelijk omdat je positie ten opzichte van ‘het goede’ “*is constantly challenged by the new events of our lives, as well as constantly under potential revision, as we experience more and mature*” (Taylor, 1989, p. 47).

Deze continue heroriëntatie op ‘het goede’ is doorgaans een onbewust proces. Meestal raak je hier pas van bewust na een grenservaring mee te maken. Dit is een gebeurtenis die extra aandacht van je vraagt of je confronteert met je existentie (Alma, 2020, pp. 88-90; Mooren, 2012, p. 50; Yalom, 1980, p. 159). Mooren (2012) noemt als voorbeelden van grenservaringen: het vinden van liefde, het krijgen van een kind, het overlijden van een ouder en werkeloosheid. De grenservaring van wees worden veroorzaakt veranderingen in je veronderstelde wereld, verwachtingen, relaties en positie in de wereld (Mallon, 2008, p. 6; Neimeyer, 2016, p. 67). Het verlies van je ouders zorgt ervoor dat je referentiekaders herzien zullen worden, omdat je sociale context en je relatie tot jezelf, anderen en de wereld veranderd zijn. Omdat je je referentiekaders gebruikt om je visies op ‘het goede’ te vormen zal een verlieservaring daarnaast ook een verandering teweeg kunnen brengen in je visies op ‘het goede’ (Taylor, 1989, p. 41 & p. 62).

Wanneer je na een grenservaring kwijtraakt wat ‘het goede’ voor jou betekent of de weg kwijtraakt in je oriëntatie hierop kan er een vorm van desoriëntatie ontstaan (Taylor, 1989, p. 27). Wanneer mensen gedesoriënteerd raken:

They lack a frame or horizon within which things can take on a stable significance, within which some life possibilities can be seen as good or meaningful, others as bad or trivial. The meaning of all these possibilities is unfixed, labile, or undetermined. This is a painful and frightening experience.
(pp. 27-28)

Desoriëntatie kan ertoe leiden dat de betekenisgeving van mensen wordt aangetast (p. 28).

In deze paragraaf werd het gedachtegoed van Charles Taylor (1989) rond het proces van betekenisgeving en identiteit toegelicht. Ieder mens heeft referentiekaders die de achtergrond vormen van je morele oordeelsvorming, intuïties en reacties op het gebied van respect, welzijn, waardigheid en de vraag wat een betekenisvol of zinvol leven is. Vanuit deze referentiekaders oriënteer je je binnen de morele ruimte ten opzichte van je visies op ‘het goede’. Deze visies op ‘het goede’ zijn wat je ziet als van cruciaal belang of van fundamentele waarde en deze bepalen welk leven voor jou de moeite waard is geleefd te worden.

Grenservaringen, zoals ouderverlies, kunnen ervoor zorgen dat je je opnieuw moet oriënteren en dat je visies op ‘het goede’ veranderen of verder weg komen te staan. Tijdens het proces van heroriëntatie zal je je antwoorden op de vragen binnen de morele ruimte moeten herzien en mogelijk veranderen om te passen binnen je nieuwe leven.

Veranderde visies op ‘het goede’ bij volwassenwezen

*“The loss of a parent through death is unlike any other unknown loss,
except if this is the death of the second parent”*

- Dane, 1990, p. 79

Verschillende studies tonen aan dat ouderverlies en wees worden niet hetzelfde worden ervaren (Green, 2021; Marshall, 2004; McDaniel & Clark, 2009; Moor & De Graaf, 2016; Moss & Moss, 1984; Punnett, 2014). Het literatuuronderzoek van Moss en Moss (1984) naar de impact van ouderverlies op volwassenen is een van de meest gerefereerde onderzoeken binnen de literatuur naar volwassenwezen. Hierin komt naar voren dat volwassenwezen rouwen om hun ouders, maar ook om het verlies van ouders-hebben (p. 71). De volwassenwees rouwt om het verlies van zijn familie van herkomst, waarbinnen hij een centrale rol speelde (Anderson, 1980; Dane, 1990, p. 79; Moss & Moss, 1984). Daarnaast wordt het verlies van de eerste en de tweede ouder anders ervaren *“because the parent-child relationship is totally lost on the death of the second parent”* (Marshall, 2004, p. 365). Met het verlies van de laatste ouder raakt ook de rol van ‘kind’ verloren (Anderson, 1980; Douglas, 1991; Marshall, 2004).

Ook komt uit verschillende studies naar voren dat volwassenen met het verlies van hun ouders dicht bij de dood komen te staan. Anderson (1980) omschrijft dat het verlies van ouders bijdraagt aan het gevoel van je eigen eindigheid, waarbij dit het sterkst gevoeld wordt na het verlies van de laatste ouder (p. 161). De literatuurstudies van Moss en Moss (1984) en Dane (1990) maken dit expliciet en beschrijven het verlies van een ouder als het verwijderen van een buffer tegen de dood. Zij gebruiken hiervoor de identieke formulering *“Without this buffer, there is a strong reminder that the adult child is now the older generation and cannot easily deny his or her own mortality”* (Dane, 1990, p. 85; Moss & Moss, 1984, p. 72).

Verschillende empirische onderzoeken bevestigen dit gevoel van sterfelijkheid. Zij beschrijven dit gevoel als het gevoel ‘als volgende aan de beurt te zijn’ (Douglas, 1991; Sanders, 1980). In het onderzoek van Marshall (2004) wordt toegevoegd dat een versterkt gevoel van sterfelijkheid zowel terugkomt bij het verlies van de eerste als tweede ouder. Zij verwacht dat dit een gevolg is van verlieservaringen in het algemeen. Haar bevinding staat haaks op het onderzoek van Pope (2005) waaruit naar voren komt dat de dood van de tweede ouder kwalitatief anders wordt ervaren dan de eerste. Hij schrijft: *“the loss of the second*

parent made them more aware of their own mortality, a realization made more profound when accompanied by strong feelings of identification with that parent” (Pope, 2005, p. 115).

Het sterven van de ouders confronteert de volwassenwees niet alleen met de dood, maar ook met *“its polar opposite: life and personal growth”* (Dane, 1990, p. 86). Dit resultaat wordt in bijna alle studies naar volwassenwezen aangehaald. Volgens Douglas (1991, p. 134) en Marshall (2004, p. 354) komt de aanzet tot deze persoonlijke groei voort uit het wegvallen van de buffer tegen de dood en de confrontatie met de eigen sterfelijkheid. Moss en Moss (1984) schrijven dat de dood van je ouders kan zorgen voor een behoefte om het zelf te reorganiseren om met dit verlies om te gaan (p. 73). En Dane (1990) noemt de dood van ouders daarom een *“developmental push”* die ervaren wordt door volwassenwezen (p. 85). De confrontatie van de dood van ouders bij volwassenwezen zet een transitie in gang bij de volwassenwees, eerder aangeduid als *major life event* (Douglas, 1991, p. 123; Hayslip, Pruett & Caballero, 2015, p. 5; Sharlach & Fredriksen, 1993, p. 310).

De grootste verandering die plaatsvindt bij volwassenwezen zijn veranderingen in hoe zij zichzelf zien als persoon (Douglas, 1991, p. 135; Malinak, Hoyt & Patterson, 1979, p. 1154; Moss & Moss, 1984, p. 73; Sharlach & Fredriksen, 1993, p. 316; Umberson, 2004, p. 90). Pope (2005) schrijft: *“The participants felt that their parents’ deaths had changed them in some fundamental way. They had become, in some sense, different people as a result”* (p. 114). Volgens Dane (1990) zorgt het bewustzijn dat je niet op je ouders kan terugvallen en dat je zelf nu de oudste generatie bent ervoor dat volwassenwezen een meer ‘volwassen’ houding krijgen (p. 85). Literatuuronderzoek van Anderson (1980) sluit hierop aan, hij schrijft dat de rolverandering die plaatsvindt leidt tot een groter gevoel van vrijheid en autonomie (p. 157). Dat volwassenwezen meer autonomie ervaren en daarbij een groter gevoel van zelfvertrouwen krijgen komt in verschillende onderzoeken naar voren (Dane, 1990, p. 86; Goldblatt, Granot & Zarbiv, 2019, p. 6; Malinak, Hoyt & Patterson, 1979, p. 1155; Moss & Moss, 1984, p. 73; Pope, 2005, p. 114; Sharlach & Fredriksen, 1993, p. 316). Met veranderingen van de persoon kunnen ook de waarden van de volwassenwees veranderen. Uit literatuuronderzoek van Moss en Moss (1984) kwam naar voren dat na de dood van ouders een selectieve integratie van hun waarden plaats vond in het eigen waardesysteem van de wees (p. 73). Andere onderzoeken gaan hier verder niet op in.

Respondenten uit het onderzoek van Malinak, Hoyt en Patterson (1979) noemden verschillende veranderingen in attitude of oriëntatie naar het leven, zoals een verandering in focus van carrière naar familie, het verbreken van onbevredigende relaties en het uitproberen

van nieuwe vormen van het zelf (p. 1155). Daarnaast rapporteerden volwassenwezen in verschillende studies dat zij meer waardering kregen voor het bestaan, leerden om minder uit te stellen en meer leerden leven in het moment (Dane, 1990, p. 86; Goldblatt, Granot & Zarbiv, 2019, p. 6; Malinak, Hoyt & Patterson, 1979, p. 1155). “*One of the clearest and most common changes in outlook is the recognition that life is short and should be lived more fully than in the past*” (Umberson, 2003, p. 108).

Een andere verandering die in de literatuur terugkomt draait om de sociale contacten van de volwassenwees. Pope (2005) vond dat de vier volwassenwezen die hij had geïnterviewd meer waardering en/of verlangen kregen voor familiebanden. De familie van volwassenwezen breidde zich uit buiten de dichte familie om een groter gevoel van gemeenschap of herkomst te krijgen (p. 115). Zijn bevinding verklaart mogelijk de resultaten van andere studies waarin naar voren komt dat volwassenen verloren banden met vrienden en familie herstelden, een hechter contact aangingen met hun eigen kinderen en meer steun zochten bij hun partner na het verlies van hun ouders (Dane, 1990, p. 86; Douglas, 1991, p. 134; Malinak, Hoyt & Patterson, 1979, p. 1155).

Conclusie

De veranderingen die volwassenwezen na de dood van hun ouders doormaken en hun ervaring van de rol wees, de confrontatie met de dood en de opkomende vragen rond existentie sluiten aan bij onderzoeken naar existentiële betekenisgeving bij rouw. Yalom (1980) schrijft “*the loss of a parent brings us in touch with our vulnerability (...) With parents gone nothing stands between ourselves and the grave*” (p. 168). Hij ziet deze ervaring als een grenservaring die je confronteert met je existentie in de wereld (p. 159). De wereld zoals je die kende en je rol daarin is fundamenteel veranderd en zal opnieuw moeten worden opgebouwd (Mallon, 2008, p. 6 & p. 11; Neimeyer, 2016, p. 66). Constructivistische rouwtheorieën sluiten hierop aan en stellen dat een verlieservaring je betekeniswereld uitdaagt en de coherentie van je narratief kan ondermijnen (Neimeyer, Burke, Mackay & Dyke Stringer, 2009, p. 74). Zij zien rouw als pogingen om na een verlieservaring je betekeniswereld in stand te houden of te reconstrueren (Neimeyer, 2016, p. 66).

De oriëntatie op ‘het goede’ die Taylor (1989) omschrijft vult de constructivistische visie van een uitgedaagde betekeniswereld na verlies aan door het proces van betekenisgeving uit te diepen. De verlieservaring van wees worden verandert volgens Taylor je *webs of*

interlocation (p. 41). Hierdoor is je positie ten opzichte van jezelf, anderen en de wereld veranderd. Deze verandering in de referentiekaders na ouderverlies bij volwassenwezen zorgt ervoor dat hun visies op ‘het goede’ ook veranderd kunnen zijn (p. 41). Omdat de mens als betekenisgever ernaar verlangt in verbinding of contact te zijn met zijn visies op ‘het goede’ zullen volwassenwezen zich hier op moeten (her)oriënteren (p. 42)

De volwassenwezen in de hierboven beschreven literatuur lijken deze (her)oriëntatie op hun visies op ‘het goede’ ook doorgemaakt te hebben. Dat wat van cruciaal belang of van fundamentele waarde was is veranderd en daarmee het leven dat voor hen de moeite waard is geleefd te worden. Hun veranderde visies van ‘het goede’ hebben geleid tot een leven waarin zij meer regie en hechtere sociale contacten hebben, hun prioriteiten hebben herzien, zich meer bewust zijn van hun sterfelijkheid en meer proberen te leven in het moment.

3. Methode

Design

De hoofdvraag van dit kwalitatieve onderzoek richt zich op de hoe volwassenwezen hun visies op ‘het goede’ veranderden nadat zij wees zijn geworden. Omdat hun visies op ‘het goede’ gericht zijn op hun betekenisgeving is het uitgangspunt van dit onderzoek sociaal-constructivistisch. Hiermee richt dit onderzoek zich op hoe de subjectieve beleving van volwassenwezen hun werkelijkheid bepaalt, in tegenstelling tot een objectief kenbare werkelijkheid (Boeije, 2012). Deze wetenschapsopvatting heeft invloed op de onderzoeksmethode en -analyse van dit onderzoek, welke in de volgende paragrafen worden toegelicht.

Populatie & steekproef

De onderzoekspopulatie van dit onderzoek beslaat Nederlandssprekende volwassenwezen die minimaal één jaar geleden hun laatste ouder zijn verloren. Het formaat en de kwalitatieve dataverzamelmethode van dit onderzoek leidde tot de keuze voor tien respondenten. Met deze steekproef kan de diepte van de ervaring en betekenisgeving van respondenten worden onderzocht, in plaats van een meer oppervlakkige breedte te onderzoeken (Boeije, 2012; Patton, 2002).

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een gemakssteekproef (Patton, 2002). Voor de trekking van de steekproef is een online oproep geplaatst en is mond-op-mond reclame gebruikt. Personen die zich aanmeldden en binnen de populatie vielen werden vervolgens benaderd voor dit onderzoek. Ondanks dat er bij gemakssteekproeven geen sprake is van randomisatie is er wel gepoogd een bepaalde diversiteit te bereiken (Patton, 2002). Nadat de eerste zes respondenten bekend waren zijn de overige aanmeldingen gescreend op leeftijd, overlijdensoorzaak van de ouder en geslacht. Deze doelgerichte steekproeftrekking is gedaan vanuit het principe van ‘maximale variatie’, opdat er een zo groot mogelijke diversiteit aan demografische kenmerken binnen de steekproeftrekking gerepresenteerd werd (Boeije, 2012). De variatie van de respondenten in dit onderzoek staat hieronder weergegeven in Tabel 1. Deze kruistabel geeft de respondentenverdeling binnen dit onderzoek aan over verschillende demografische kenmerken.

Tabel 1
Verdeling respondenten binnen subgroepen a.d.h.v. demografische kenmerken

Leeftijd	<60	2	4													
	>60	1	3													
Opleiding	< uni	2	3	2	3											
	> uni	1	4	3	2											
Levens- beschouwing	VH	1	5	2	4	2	4									
	ander	2	2	3	1	3	1									
Doods- oorzaak	Plots	0	2,5	1,5	1	1	1,5	2	0,5							
	Ouderdom	2	1,5	0,5	3	2	1,5	2	1,5							
	Ziekte	1	3	2,5	1,5	2,5	1,5	2	2							
Leeftijd wees	< 50 wees	0	4	3	1	2	2	3	1	1,5	0	2,5				
	> 50 wees	3	3	2	4	3	3	3	3	1	3,5	1,5				
Jaren wees	< 10 jaar	2	3	2	3	3	2	2	3	1	1,5	2,5	0	5		
	> 10 jaar	1	4	3	2	2	3	4	1	1,5	1	2,5	4	1		
		Man	Vrouw	<60	>60	< uni	> uni	VH	ander	Plots	Ouderdom	Ziekte	< 50	> 50		
		Geslacht		Leeftijd		Opleiding		Levens- beschouwing		Doodsoorzaak			Leeftijd wees			

Er is gekozen om de respondenten zichzelf aan te laten melden voor dit onderzoek omdat onbekend is welke Nederlandssprekende volwassenen zichzelf als ouderloos aanmerken. Daarnaast toont een vrijwillige aanmelding een zekere bereidheid van de respondent om te spreken over de mogelijk gevoelige onderwerpen binnen het interview.

De operationele populatie in dit onderzoek bestaat uit tien respondenten. Deze betreft drie mannen en zeven vrouwen die op zijn kortst twee jaar en op zijn langst 40 jaar wees zijn. Toen zij wees werden waren zij gemiddeld 49 jaar oud (min=20, max=70). Geen van hen hangt een institutionele religie aan en ze hebben allemaal minimaal één opleiding afgerond. De precieze operationele populatie en hun belangrijkste kenmerken voor dit onderzoek staat hieronder uitgewerkt in Tabel 2.

Tabel 2*Operationele populatie met pseudoniem, demografische kenmerken en oorzaak van overlijden*

Pseudoniem	Leeftijd	Wees			Vader		Moeder	
		Geslacht	Opleiding	Levensbeschouwing	Leeftijd van overlijden vader (wees)	Oorzaak van overlijden (detail)	Leeftijd van overlijden moeder (wees)	Oorzaak van overlijden (detail)
Hettie	44	V	MBO	Geen geloof in God	60 (33)	Ziekte (hersentumor)	70 (31)	Ziekte (hersentumor)
Robin	72	V	Uni	Vrijzinnig Humanistisch	92 (65)	Plots (gevallen)	99 (70)	Ziekte (dementie)
Jaap	69	M	HBO	Er is een God	90 (61)	Ouderdom (hart- & nierfalen)	90 (60)	Ziekte (kanker + dementie)
Carolien	63	V	HBO	Vrijzinnig Humanistisch	92 (55)	Ouderdom (Parkinson)	90 (55)	Ouderdom (dementie)
Mia	55	V	Uni	Vrijzinnig Humanistisch	?? (45)	Ziekte (Parkinson)	?? (45)	Plots (hartoperatie)
Koen	57	M	MBO	Soms wel soms niet geloof in God	60 (24)	Ziekte (kanker)	89 (51)	Ouderdom (Alzheimer)
Amber	30	V	Uni	Vrijzinnig Humanistisch	35 (5)	Plots (hartfalen)	48 (20)	Ziekte (longkanker)
Frederique	58	V	Uni	Geloof in de mens	54 (15)	Plots (hersentumor)	89 (52)	Ouderdom (euthanasie)
Arnoud	72	M	Uni	Vrijzinnig Humanistisch	82 (57)	Ouderdom (euthanasie)	82 (47)	Ouderdom (euthanasie)
Betty	88	V	HBO	Vrijzinnig Humanistisch	50 (32)	Plots (ongeluk)	75 (48)	Ziekte (Spaanse koorts)

Dataverzameling en -opslag

Om de betekenisgeving aan de hand van visies op ‘het goede’ van volwassenwezen vanuit hun perspectief te kunnen beschrijven en waar mogelijk te verklaren is er gekozen voor semigestructureerde diepte-interviews (Boeije, 2012). Voor de afname van de interviews is een topiclijst opgesteld (zie Bijlage 4). Deze topiclijst bestaat uit verschillende formuleringen van de onderzoeksvraag. Met deze formuleringen is geprobeerd het perspectief van de volwassenwezen uit te vragen op een manier die past binnen hun referentiekader waarbij werd doorgevraagd op essentiële aspecten (Boeije, 2012). Daarnaast bevat de topiclijst vier vragen die aan het eind van het interview gesteld werden om de demografische gegevens van de respondenten te ontwaren (mits deze niet al beantwoord waren tijdens het interview).

Door de semigestructureerde aard van de interviews en de verschillende persoonlijke ervaringen en betekenissen van de volwassenwezen kunnen de behandelde onderwerpen per interview verschillen. Elke respondent heeft op eigen wijze zijn verhaal vormgegeven en voor een positieve interactie tot de respondent is soms gekozen deze zijn verhaal af te laten maken of ergens langer bij stil te staan dan noodzakelijk binnen dit onderzoek (Boeije, 2012).

Vooraf aan de interviews hebben de respondenten en onderzoeker een informed consent ondertekent (zie Bijlage 3) en hebben de respondenten een informatiebrief ontvangen (zie Bijlage 2). Daarbij zijn de respondenten ingelicht over de vertrouwelijkheid van dit onderzoek en werd nogmaals benadrukt dat het interview opgenomen zou worden.

Drie van de tien interviews hebben vanwege de coronapandemie online plaatsgevonden, de overige zeven interviews vonden plaats in het huis van de respondent of in een kantoor binnen een centrum voor morele dienstverlening. De interviews duurden gemiddeld driekwartier tot een uur.

Alle verzamelde data binnen dit onderzoek is opgeslagen op de R(earch)-schijf van de Universiteit voor Humanistiek. Deze worden na afronding van dit onderzoek gewist. Op een aparte schijf zijn de contactgegevens van de respondenten versleuteld bewaard voor naslag van de onderzoeker. Respondenten zullen voor personen buiten de onderzoeker niet te herleiden zijn.

Analyse

Vooraf aan de analyse zijn alle interviews getranscribeerd. Vervolgens zijn de transcripten ingeladen in het codeprogramma ATLAS.ti. Voor de uiteenrafeling en structurering van de data zijn drie fasen van codering doorlopen: open, axiaal en selectief. Dit proces zal hieronder stapsgewijs worden doorlopen.

Fase 1: Open coderen

In eerste instantie zijn alle transcripten zorgvuldig gelezen. De eerste drie transcripten zijn vervolgens gemarkeerd met verschillende codes. Om dicht bij de betekenisgeving van de respondenten te blijven kwamen deze codes vaak overeen met het taalgebruik van de respondenten (“in-vivo” codes) (Boeije, 2012, p. 92). Tijdens deze fase is er geen onderscheid gemaakt in relevantie van verschillende fragmenten of uitspraken voor de uiteindelijke beantwoording van de onderzoeksvraag. De open codering leidde tot een codelijst met daarin 100 verschillende codes zoals te zien in Figuur 2.

Figuur 2
Codelijst analysefase 1 'open coderen'

"aan het sterven zijn"	Rouw
"En door" na overlijden	Spijt
"Het is goed zo"	Spullen van ouders
"In lijn der verwachting"	Thuis blijven wonen
"Klinkt heel stom"	Uitruimen huis + tijd
"Nu ga ik voor mezelf"	Verandering band brussen
"Raar dat ze er nooit meer zijn"	Verandering gedrag
Aanvoelen overlijden door ouder	Verandering grenzen aangeven
Aanwezig bij sterven	Verandering naar eigen leven
Administratieve zaken	Verandering naar familie
Belang familie	Verandering positieve instelling
Besef ouderdom vraagt zorg	Verandering terugkijken opvoeding
Boodschappen na de dood	Verandering visie op dood/wilsverklaring
Brussen	Verandering visie op zelf
Confrontatie eigen ouderdom	Verandering zelfstandigheid
Delen rouw met anderen	Verandering zorgen maken
Depressie van rouw	Verantwoordelijk voelen voor ouders
Eigen verantwoordelijkheid	VG contact met anderen
Elke dag aan ouders denken	VG er voor elkaar zijn
Geen advies ouders nodig	VG familie
Geluk tijd gehad te hebben	VG leven ouder
Genieten van de kleine dingetjes	VG leven verandert altijd
goede band ouders	VG niet materieel
Herdenkingsplek	VG uitdagingen
Herinneringen	Visie van ouders
Hoeder erfgoed	Voorbeeldfunctie ouder
Inleven in ouder	Waarde familie
Je hoeft de banden niet hoog te houden	Waarde klaarstaan voor anderen
Kijken naar wat je wel hebt	Waarde rechtvaardigheid
Leeftijd speelt geen rol	Waarde: eerlijk zijn
Levensbeschouwing	Waarde: ontwikkeling
Leven is kort	Waarde: openstaan/empathie
Lijdensweg	Waarde: respect
Loskomen helpt rouw	waarde: zelfstandigheid
loskomen ouders	Waarden ouders
Missen	Waarden ouders vasthouden
Omdraaien	Waardering ouders
Opgelucht overlijden	Waarom leven we
Ouderlijk huis	Wanneer werd je wees
Ouders "zijn er nog"	Warme hand gegeven
Ouders hebben nu rust	wees worden
Ouders ziek	wens delen met ouders
Oudste generatie zijn	Wens sterven ouder
Overlijden 'krap' op elkaar	wens vragen ouders
Overlijdensoorzaak	Wort niet over gepraat
Overnemen taak ouder	Zelfstandig worden ter voorbereiding op dood
Perspectief eigen dood	Ziekte zorgt voor zelfstandigheid
Positieve instelling	Zorg voor brussen
rolomkering	Zorgen maken over ouders

Deze en andere fasen van de analyse kunnen worden beïnvloed door de manier waarop de onderzoeker naar de data kijkt en als relevant beschouwt. Om deze beïnvloeding zo klein mogelijk te houden is getracht in dit onderzoek zo transparant mogelijk te rapporteren over de dataverzameling en -analyse (Boeije, 2012).

Fase 2: Axiaal coderen

Als tweede fase in de analyse is er axiaal gecodeerd. Hiervoor is er vanuit de codes naar de data gekeken (Boeije, 2012). Verschillende interviewfragmenten met vergelijkbare codes zijn met elkaar vergeleken. Vanuit deze vergelijking zijn codes samengevoegd en gesplitst en zijn

enkele nieuwe codes toegevoegd. Voor elke code is een korte definitie geschreven die geraadpleegd kon worden bij de verdere codering van de data.

Nadat alle data gecodeerd was kwamen twintig codes naar voren die het vaakst voorkwamen binnen dit onderzoek. Deze codes zijn in minimaal zes van de tien interviews gebruikt om fragmenten te coderen. In Tabel 3 staan deze codes en het percentage waarin zij terugkwamen in

verschillende interviews vermeld. In Bijlage 5 is een verdere uitwerking van deze twintig codes toegevoegd waarbij hun frequentie per demografisch kenmerk wordt gerapporteerd.

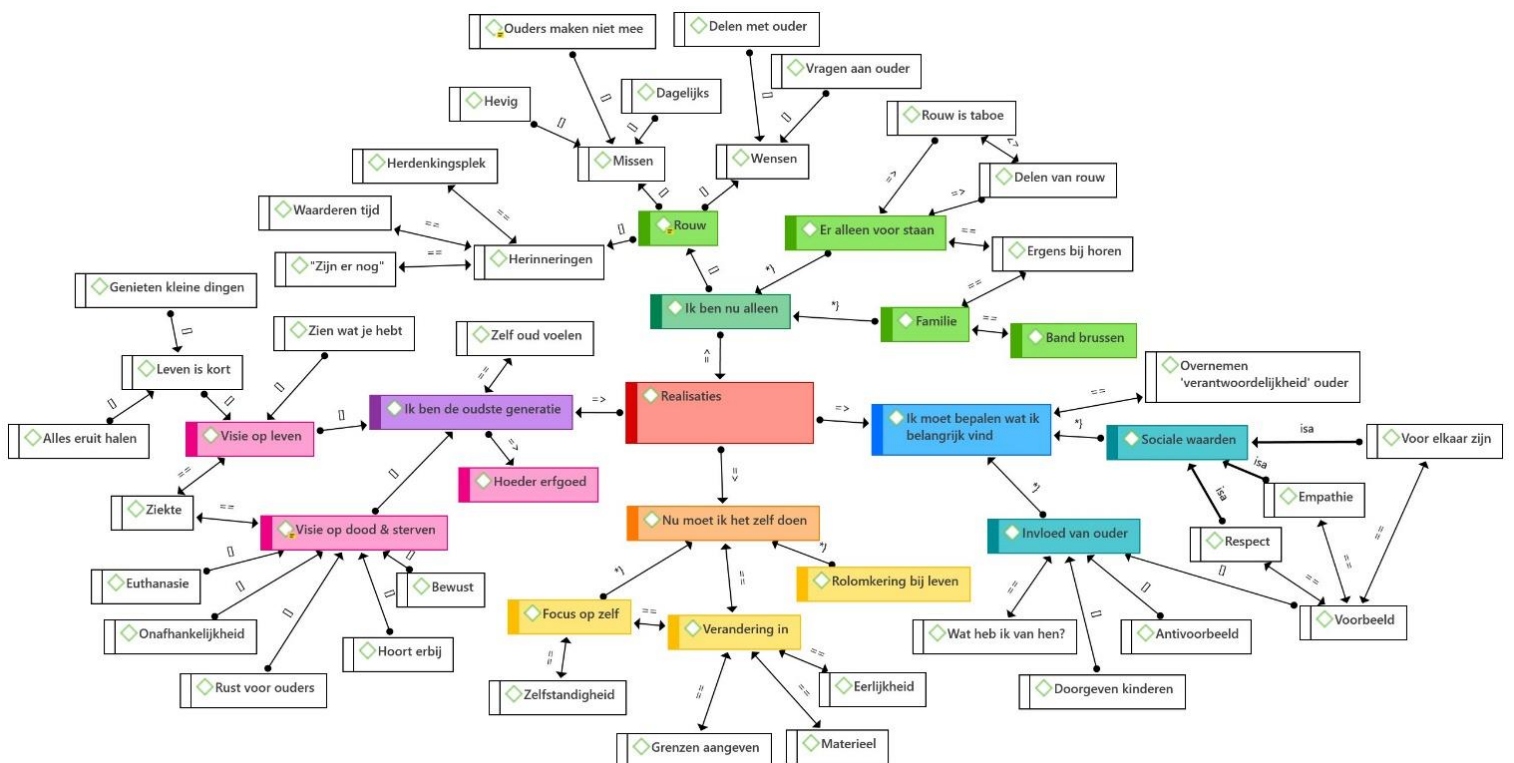
Tabel 3
Procentuele frequentie twintig meest voorkomende codes in interviews

Code	%	Code	%
Missen	100	Eerlijkheid	70
Delen ouders	100	Oudste generatie	70
Visie sterven	100	Leven is kort	70
Wortels	100	Alleen	70
Visie dood	90	Band brussen	70
Rolomkering	90	Grenzen aangeven	60
Opluchting	80	Hoeder erfgoed	60
Klaarstaan	80	Empathie	60
Zelfstandigheid	70	Niet delen rouw	60
Rouwtaboe	70	Sterfelijkheid	70

Fase 3: Selectief coderen

In de derde fase van het analyse proces is er selectief gecodeerd. Hiervoor zijn de relaties en samenhang tussen de verschillende codes onderzocht (Boeije, 2012). In eerste instantie zijn de verschillende codes binnen dit onderzoek op chronologische volgorde geplaatst. Deze ordening bracht echter geen helder inzicht in de oriëntatie op het ‘het goede’ bij de volwassenwezen. De veranderingen die zij in hun visies op ‘het goede’ hadden aangebracht waren namelijk niet lineair voortgekomen uit het wees worden. In plaats daarvan bleken bepaalde kerncategorieën in de data te bestaan die de veranderde visies omschreven. Dit zijn begrippen die centraal staan, duidelijke relaties hebben tot andere categorieën, variatie verklaren en de analyse vergemakkelijken (Boeije, 2012, p. 107). Deze kerncategorieën bestonden uit de veranderingen in de referentiekaders van de volwassenwezen: hun relatieve posities waren veranderd. Op hun beurt toonden de veranderingen in de referentiekaders de veranderingen op de visies op ‘het goede’ van de volwassenwezen aan. De uiteindelijke structurering van de data staat hieronder in Figuur 3 en in Bijlage 6 weergegeven.

Figuur 3
Codeboom met daarin de relaties tussen kerncategorieën en codes

4. Resultaten

Uit de interviews kwamen vier grote veranderingen in de referentiekaders van de volwassenwezen naar voren nadat zij wees waren geworden. Deze veranderingen in hun referentiekaders zorgden er op hun beurt voor dat de volwassenwezen zich opnieuw zijn gaan oriënteren, waardoor zij nieuwe visies op ‘het goede’ ontwikkelden. In dit hoofdstuk worden de resultaten per verandering in het referentiekader uitgewerkt. De eerste verandering die wordt toegelicht is de veranderde positie van de volwassenwezen ten opzichte van *henzelf* nu zij wees zijn. De paragrafen daarna gaan respectievelijk in op de veranderingen in de referentiekaders waarbij de positie van de wees veranderd is ten opzichte van *het leven*, *waarden* en *verbindingen*. Deze veranderingen in hun posities en referentiekaders brachten verschillende veranderingen in de visies op ‘het goede’ en de levens van de volwassenwezen tot gang. Binnen de paragrafen worden aan de hand van kenmerkende citaten uit de interviews de sub-thema’s aangeduid.

Positie ten opzichte van henzelf

In deze paragraaf komt aan bod hoe de wezen met het verlies van hun ouders een veranderde positie ten opzichte van zichzelf kregen in hun referentiekaders.

“We zijn er altijd voor onze ouders geweest”

Op de vraag wanneer de respondent wees geworden was vertelden alle respondenten over de omstandigheden rond de dood van hun ouders. Geen van de respondenten was beide ouders aan plotselinge omstandigheden verloren en elke respondent vertelde iets over het ziekteproces van een ouder. In veel gevallen had de volwassenwees zorg gedragen voor de overleden ouder. In negen van de interviews kwam naar voren hoe zij dit hadden ervaren als een rolomkering met hun ouder(s). Robin, die 70 jaar was toen zij wees werd, omschreef dit expliciet als:

“We zaten in een soort rolomkering op den duur, zij waren de kinderen... Zij zaten in een positie van afhankelijkheid van ons, vroeger was dat anders”

De respondenten ervoeren het zorgen voor hun ouders en hun nieuwe ‘rol’ op verschillende manieren. Een groot deel gaf aan het als hun verantwoordelijkheid te zien en

gebruikten in hun taalgebruik de termen ‘moeten’ of ‘moesten’. Jaap gaf aan dat dit gemakkelijk ging aangezien hij toen zijn ouders zorg nodig hadden niet aan het werk was en Mia gaf aan direct verlof te hebben genomen om de zorg op zich te nemen. In de interviews noemden de wezen niet waarom zij zich hier verantwoordelijk voor voelden. Alleen Frederique gaf een expliciete reden om de zorg te dragen en zei:

“En ik denk, allee, ik denk het niet, ik ben eigenlijk wel zeker dat dat ergens een soort compensatie was, want mijn moeder heeft echt heel veel voor ons gedaan”

De rolomkering naar de ouder(s) toe werd door veel wezen als moeilijk en zwaar ervaren en zij benoemden momenten van wanhoop en zorgen. Hun rol bracht naar hun gevoel verschillende verantwoordelijkheden met zich mee. Als kinderen leken de wezen vooral hun best te doen hun ouders zoveel mogelijk gelukkig te maken, ondanks dat zij stervende waren. Frederique vertelde hoe ze haar moeder tien jaar heeft begeleid in haar wens voor euthanasie omdat dat:

ook het enige was dat ik nog voor haar kon doen. Zorgen dat dat mogelijk was. Maar dat was wel heel, het is wel heel tegenstrijdig van zoiets te doen als dochter. Want uiteindelijk wil je niet dat je... ja ik wilde niet echt dat mijn moeder... doodging. Ik wilde gewoon dat ze plezier nog zou hebben in haar leven en dat lukte dus absoluut niet, en dan dacht ik oké, als jij dan dood wilt dan ga ik ervoor zorgen dat dat tenminste kan gebeuren op de manier [die jij wilt]

Met het overlijden van zieke ouders benoemden de wezen dat er een last weg viel van zorgen en verantwoordelijkheid wat zij zelf een opluchting noemden. Hier voegden zij op het moment van spreken aan toe dat het “misschien raar is om te zeggen” of dat het “heel stom” klinkt. Vervolgens spraken ze over hoe zij zich inleefden in de situatie van de ouder(s) en dat zij ook blij of opgelucht waren voor de ouder dat deze overleden was en nu rust had. Een hoge leeftijd, einde van een lijdensweg of natuurlijk verloop van het leven werden genoemd als verzachtende omstandigheden rond het overlijden.

“En nu ga ik voor mezelf!”

De wezen vertelden dat ze door de ervaren rolomkering tijdens het leven van hun ouder opnieuw een verschuiving merkten toen ze wees werden. Hun leven draaide plotseling niet meer om de zorg en verantwoordelijkheid voor hun ouder(s) maar bood de mogelijkheid zich te richten op henzelf. Drie respondenten benoemden dit als een knop of switch die ze omdraaiden met het wees worden. Zo vertelde Hettie:

Echt letterlijk omdraaien. We zijn er altijd voor onze ouders geweest, altijd rennen, springen, noem maar op. Dat hebben we met liefde gedaan, maar ja toen moest ik voor mezelf en mijn gezin. Want ik was nog niet klaar, ik moest door. En dan is het toch heel raar dat je dan, voor mijn gevoel, was het misschien heel egoïstisch. Maar dat letterlijk daar die knop om ging en: nu ga ik voor mezelf. Ja. Ik denk dat mijn ouders me dat niet kwalijk zullen nemen. Maar het is niet logisch, omdat je al die jaren ook alleen maar voor hen bezig bent geweest, om elke klappen op te vangen voor hen.

De wezen ervoeren het niet altijd even gemakkelijk om de focus op henzelf te leggen. Carolien vertelde bijvoorbeeld dat zorgen voor allebei haar ouders in combinatie met haar eigen ziekte te zwaar voor haar was, het overlijden van haar ouders zag ze daarom als een verlossing voor zichzelf. Tegelijkertijd vertelde ze dat ze door hun overlijden een inzinking kreeg en een depressie heeft gehad. Ze kon en wilde zich op zichzelf gaan richten, maar werd allereerst overspoeld door rouw om haar ouders.

De nieuwe positie ten opzichte van het zelf die de wezen beschreven bracht verschillende veranderingen met zich mee in het leven van de wezen. Zij benoemden in de interviews ook vaak onderwerpen die rond het thema ‘zelfstandigheid’ draaiden. Zo werd het belang benadrukt van *“op je eigen benen staan”* waarbij de wees (soms al voor het overlijden) de ouders minder nodig had. Amber lichtte in haar interview toe hoe haar relatie tot geld veranderd is doordat ze er nu alleen voor staat. Omdat zij op haar 20ste wees werd en nog thuis woonde heeft ze een tijdlang leefloon gehad en hard moeten werken naast haar studie om rond te komen.

“Ik ben sinds de situatie wel altijd spaarzaam geweest”

Amber gaf aan dat geld naar haar idee niet belangrijk is, maar dat je het wel nodig hebt voor een goed leven. Geld maakt het leven namelijk veel gemakkelijker. Voor het overlijden van haar ouders hechtte ze deze waarde niet aan geld

Zonder dat hiernaar gevraagd werd in de interviews kwamen er uitspraken voorbij waarin werd benadrukt dat de wees bepaalde dingen kan. Voorbeelden hiervan zijn: eten maken, opruimen, de was doen en administratieve zaken regelen. Ook benadrukten twee wezen *“ik moet dat nu zelf kunnen”* als reden dat zij zich in nieuwe onderwerpen gingen verdiepen. De zelfstandigheid werd in een interview waarin Betty vertelde hoe ze vaak aan haar ouders dacht zelfs expliciet genoemd: *“ik ben zelfstandig hoor”*.

“Zeg gewoon wat je voelt en wat je wilt”

Nu hun leven meer ingericht was op zichzelf veranderden de wezen ook de manier waarop ze met zichzelf en anderen omgingen. Zij probeerden hun leven in te richten naar wat er sinds het wees worden belangrijk voor hen geworden was. Meerdere van hen benadrukten dat je eerlijk moet zijn naar jezelf en naar anderen. Het leven niet mooier maken dan het is en jezelf kwetsbaar en/of open opstellen zien zij als belangrijke voorwaarden om met jezelf en anderen om te kunnen gaan. Een van de voorbeelden die ze hiervan gaven was het stellen van grenzen. Hettie vertelde dat ze met alle moeilijkheden in haar leven had geleerd dat ze meer waard is dan ze daarvoor dacht:

“Ik ben gewoon Hettie, maar ik heb ook geleerd dat ik mijn mening mag geven en dat ik niet alles hoeft te laten. Ook gewoon een keer moet kunnen zeggen ‘dat red ik niet’”

Eerlijk en duidelijk zijn over wat je wilt en grenzen stellen werden gezien als waarden waarnaar geleefd moet worden. Wanneer ze ergens geen zin in hebben of geen tijd voor hebben proberen ze dit te communiceren naar de mensen om zich heen. Frederique vertelde dat het stellen van grenzen een uitdaging is en dat ze vaak op zoek is naar wat ze precies wil en waar haar grens ligt. Wel ziet ze het stellen van grenzen als een hele verrijkende ervaring. Nadat ze te veel van zichzelf gegeven had in de zorg voor haar moeder vindt ze het nu van belang te leren deze fout niet te herhalen. Ook Amber gaf aan dat het soms lastig is haar grenzen aan te geven wanneer ze weet dat een ander in een vervelende situatie verkeert, tegelijkertijd benadrukte ze dit wel te doen omdat ze ergens geen doekjes om wil winden want *“die authenticiteit vind ik zo echt belangrijk”*. De wezen herhaalden daarnaast meerdere keren dat als je ergens wat van zegt *“je er ook iets aan kan veranderen”*.

In deze paragraaf werd beschreven hoe de volwassenwezen met het verlies van hun ouders een veranderde positie ten opzichte van henzelf doormaakten. De wezen benoemden in de interviews vaak het ziekteproces van de ouder(s) en hoe zij zorg voor hun ouder(s) hebben gedragen. Zij beschreven dit doorgaans als een rolomkering en gaven aan dat zij een verplichting of verantwoordelijkheid voelden om voor hun ouder te zorgen. Onderdeel van deze zorg was ervoor te zorgen dat de ouder gelukkig was.

Na het overlijden van hun ouders veranderde de positie van de wezen en voelden zij meer verantwoordelijkheid en zelfstandig in hun eigen leven. Ze beschreven dat ze zich sindsdien meer op zichzelf waren gaan focussen. Voor sommige wezen ging deze focus op zichzelf gepaard met ambivalente gevoelens. Het veranderde referentiekader van de wezen zorgde ervoor dat zij hun visies op ‘het goede’ aanpasten en meer belang hechtten aan het aangeven van grenzen en eerlijkheid. Deze verandering in houding ervoeren zij als een manier om invloed te hebben op situaties in het leven in plaats van dat situaties hetzelfde zouden blijven als ze al waren.

De wezen vertelden zelfstandiger te zijn geworden sinds het overlijden. Een grote verandering in henzelf was zichtbaar op het gebied van grenzen aangeven en eerlijk zijn naar anderen en zichzelf. Door deze verandering in houding hadden zij het idee invloed te kunnen hebben op situaties in plaats van dat deze hetzelfde zouden blijven zoals ze waren.

Positie ten opzichte van het leven

De tweede verandering in het referentiekader van de wezen dat uit de interviews naar voren kwam was hun positie ten opzichte van het leven. Door hun ouders te verliezen waren de volwassenwezen naar hun idee de laatste generatie geworden, waardoor zij geconfronteerd raakten met hun eigen sterfelijkheid. Hun veranderde positie ten opzichte van het leven bracht veranderingen met zich mee in wat zij zagen als een goed leven en een goede dood.

“Zo lang je kind bent...”

Wees worden zorgde ervoor dat de respondenten nadachten over hun eigen plaats in het leven. Want: *“doordat ze er niet meer zijn sta je stil bij de generaties ook”*. Meer dan de helft van de respondenten gaf aan zich na het overlijden van hun ouders te realiseren dat zij nu de bovenste, oudste of volgende zijn. Frederique zei hierover: *“Dus er, er, er staat niemand meer... En er is echt niemand meer he. Er is niemand meer van familie waar nog... er is niemand meer!”*.

De wezen beschreven dat een van de gevolgen van de oudste generatie zijn ervoor zorgde dat zij de rol opnamen om een soort ‘hoeder van het erfgoed’ te zijn. Bepaalde gewoontes, uitdrukkingen en verhalen zouden met hun ouders verdwenen zijn als zij deze niet in leven zouden houden. Ze vertelden dat hun broers en/of zussen hier een belangrijke rol in kunnen spelen, omdat diegene naast de wees zelf vaak de enige is die bepaalde dingen nog weet. Met dit erfgoed ervaren de wezen een bepaalde verbinding met hun familie op een grotere schaal. Het is iets unieks deze *“clan-taal”* gevuld met *“dingen die van ons alleen zijn. Die wij zelf uitgevonden hebben”*. De wezen vertelden dat zij dit erfgoed zelf weer doorgeven aan hun kinderen en kleinkinderen. Amber vertelde dat ze het belangrijk vindt dat dit levend wordt gehouden. Nu ze zelf zwanger is uitte ze direct het verlangen deze dingen door te geven aan haar kindje.

“Je weet maar nooit wanneer het gedaan is”

“Het leven is kort”, je weet niet wanneer het voorbij is en je hebt er maar één. In het merendeel van de interviews leken de respondenten zich van deze drie uitspraken over het leven doordrongen. Bij het beantwoorden van de interviewvraag zochten de wezen de redenatie achter hun antwoorden vaak vanuit dit argument. Het verliezen van hun ouders en

zelf als volgende aan de beurt zijn liet hen inzien dat niets voor altijd duurt. De respondenten vertelden dat hun visie op het goede leven is veranderd en dat dit met name te maken heeft met goed om willen gaan met hun tijd. Zo wordt er enkele keren aangegeven dat er “*geen tijd*” verprutst mag worden. Hettie vertelde mij tijdens het interview dat je als mens *moet* genieten, voelen en proeven en erop uit *moet* gaan, omdat het zo belangrijk is dat je geen tijd verspilt. Als onderdelen van deze visie op het leven kwam de code ‘alles eruit halen’ twaalf keer terug, ‘genieten van de kleine dingen’ acht keer en ‘zien wat je hebt’ vijf keer. Hettie lichtte hierop toe:

Een lach van mijn neefjes, zie ik als speciaal, als ze weer iets ondeugends hebben gedaan, dat zie ik als speciaal. De zon die omhoogkomt, dan denk ik van 'yes speciaal'. En elke dag dan denk ik weer 'ik ben er nog'.

Bewust te sterven

De nieuwe positie ten opzichte van het leven zorgde er daarnaast voor dat de respondenten nagedacht hadden over hun visie op dood en sterven. Arnoud is allebei zijn ouders verloren ten gevolge van euthanasie, hij vertelde dat dit zijn houding tegenover sterven heeft veranderd. Hij ziet sterven nu als iets dat hoort bij het leven en hoopt dit op vergelijkbare wijze als zijn ouders te kunnen doen. Hij concludeerde:

Maar ik zeg het, eigenlijk het overlijden van mijn ouders heeft me wel geholpen. Om niet alleen bewust in het leven te staan, maar voornamelijk ook, hoop ik, om bewust te sterven. En voor er anders naar toe te kijken dan ervoor. Dat is een soort leerschool geweest.

Robin vertelde dat de papieren voor euthanasie voor haar ouders niet op orde waren. Het sterven van haar ouders ging met veel pijn gepaard en ze vertelde dat ze hierdoor heeft ingezien hoe belangrijk het was haar eigen wilsverklaringen op orde te maken. En Frederique, die lange tijd voor haar moeder had gezorgd en dit als grote last had ervaren, vertelde dat ze zelf lang had geweigerd medicatie te nemen voor haar bloeddruk. Haar huisarts had haar vervolgens gewaarschuwd voor het risico op een hersenbloeding en de mogelijkheid daardoor in een rolstoel te belanden. Het idee dat een ander voor haar zou moeten zorgen zoals zij voor haar moeder had gezorgd overtuigde haar er direct van met medicatie te starten. Ze vertelde:

[ik ben daar] na het overlijden van mijn moeder eigenlijk zo tamelijk radicaal in geweest dat ik dacht van, of dat ik dikwijls zei van: het hoeft voor mij niet meer als ik niet, als ik niet helemaal 100 percent functioneer, dan hoeft het niet meer, dan wil ik dat het stopt.

Het stervensproces van haar moeder lijkt grote invloed gehad te hebben op hoe ze naar afhankelijkheid en haar eigen sterven kijkt.

Andere respondenten gaven aan door het sterven van hun ouders gezien te hebben wat ze juist wel of niet een goede dood zouden vinden. Wanneer een ouder plotseling was overleden uitten de wezen meer negatieve visies op het overlijden. Zo vertelde Amber, die op haar twintigste al wees werd, dat met het overlijden van haar ouders de volgorde klopt volgens de natuurlijke loop van het leven, “*maar het is nog altijd niet natuurlijk dat het zo vroeg is*”. Zij beschreef het overlijden van haar ouders drie keer als ‘absurd’. Mia vertelde over het plotselinge overlijden van haar moeder. Ze zei dat dit niet had mogen gebeuren en dat het nog veel te vroeg was voor om haar moeder te verliezen. Ze voegde daaraan toe dat ze ook het idee had dat het voor moeder zelf te vroeg was te sterven, terwijl ze bij haar vader het idee had het verhaal “*af was*”.

Met de realisatie sterfelijk te zijn leek ook de positie ten opzichte van de dood voor de wezen veranderd. Het merendeel uitte geen angst of zorgen te hebben voor de dood, zij leken dit vooral te zien als iets waar zij zelf geen invloed op zouden hebben. Zo vertelde een Amber die drie maanden zwanger is:

ik ben er ook niet zo angstig over eerlijk gezegd. Heb ook zoiets van ja, beetje vertrouwen in de wetenschap, en ja. En als het gebeurt, ja, dan ga ik het toch niet meer weten. Maar ja. Soms denk ik wel van moest het nu eens zijn, ik zou dat wel nu erg vinden voor mijn kindje dat ik vroeg zou sterven. Dat zou ik dan wel erg vinden. Natuurlijk. Maar ja zolang als ze al die onderzoeken doen er komt niets uit en je leeft gezond dan kun je er ook niet veel aan doen zeker denk ik dan.

Samenvatting

Met de dood van hun ouders veranderde de positie van de wezen zich naar die van de oudste generatie binnen de familie. Dit bracht reflecties mee over dat ze er nu alleen voor staan, zelf ouder worden en sterfelijk zijn. Ook leek dit met zich mee te brengen dat de wees zich verantwoordelijk voelde voor het cultureel erfgoed van de familie, zoals gewoontes en verhalen. De wezen vertelden dat het overlijden van hun ouders hen in had laten zien dat het leven kort is en er geen tijd verspild moet worden. Uit de interviews kwam naar voren dat het van cruciaal belang was geworden om ten volle te leven, alles uit het leven te halen en te genieten van de kleine dingen zolang het nog kan.

Het sterven van hun ouders had de wezen daarnaast na laten denken over hun eigen dood. Na een goede dood van een ouder werd de wens uitgesproken op vergelijkbare wijze te willen sterven, maar wanneer de dood niet prettig werd ervaren trokken de wezen daar ook lessen uit. Deze lessen waren onder andere het op tijd regelen van wilsverklaringen en voorkomen afhankelijk te worden. De wezen beschreven weinig angst voor de dood en dit te zien als een onderdeel van het leven.

Positie ten opzichte van waarden

In deze paragraaf komt de veranderde positie ten opzichte van waarden bij de wezen aan bod. Zonder de invloed van hun ouders moeten zij zelf bepalen wat zij belangrijk vinden in hun leven. Zij maken hiervoor een balans op in de waarden die zij van thuis uit hebben meegekregen en welke ze vasthouden in hun eigen leven.

“Wat heb ik meegekregen?”

Uit de interviews kwam naar voren dat na het overlijden van hun ouders de wezen stilstonden bij hun “wortels”. Hiermee werd bedoeld op het opmaken van een balans. Robin beschreef dit proces in haar interview expliciet:

“Dat een beetje in kaart kunnen brengen zo en dat zien als iets heel moois dat je meekrijgt, of iets minder moois dat je meekrijgt en het mee moet doen, wat dat je er dan mee doet, ja.”

Met overlijden van hun ouders zijn de wezen in kaart gaan brengen welke waarden voor hen van belang zijn in het leven. Ze realiseerden zich dat het leven niet vanzelfsprekend is en zichzelf invloed uit kunnen oefenen op welke waarden ze integreren en welke niet. Negen van de wezen vertelden dat voor anderen klaarstaan, hen een plezier doen, respect voor hen hebben en hen in hun waarde laten, waarden zijn die ze van thuis uit hebben meegekregen.

Jaap zei hierover:

“En dat, dat is toch wel iets dat ik zelf wel heel erg in hen heb, goed heb gevonden. En dat je daar ook zelf ook dingen van kan overnemen zegmaar”

Dit is een van de uitspraken die illustreert dat er naar het gedrag van de ouders is gekeken en er een waardeoordeel ‘goed’ gegeven is om te bepalen dat de wees iets ‘kan’ overnemen.

Samen met deze waarden hebben een aantal wezen ook het gedrag of de ‘verantwoordelijkheid’ van hun ouders overgenomen. Zo vertelde Hettie over haar neefjes:

Ik pas dan nu op... Ik ben misschien... de extra aanwezige tante. De extra vertroetelende tante. Kom maar op bij tante, kom maar hier. Tante Hettje regelt het wel. Net zoals mijn moeder eigenlijk ook voor ons heeft gedaan.

*Ondanks dat mijn moeder het niet meer kan, moet het door gaan en pakken wij
dat dan weer op*

De waarde voor haar neefjes klaar te staan bleef bestaan zelfs nu haar moeder er niet meer is. Een ander voorbeeld hiervan kwam terug in het interview met Mia. Zij vertelde dat haar ouders vroeger alles vierden, elke verjaardag of feestdag werd gevierd. Nu houden zij en haar zus dit samen in stand, voor alles dat gevierd kan worden regelen zij dat ze met hun twee gezinnen bij elkaar komen. Andere dingen die de wezen van hun ouders hadden overgenomen waren muziek, boeken, andere hobby's en 'goede manieren'.

Met het opmaken van deze balans kwamen er voor de wezen ook dingen naar voren waarin ze hun ouders afkeurden en/of die ze voor zichzelf anders willen. Frederique vertelde dat ze absoluut niet wil eindigen als haar moeder. Door terug te kijken naar het leven en sterven van haar moeder zag ze in dat dit niet is wat zij als een goed leven ziet. Daarom herinnert ze zichzelf er jaarlijks aan om te denken: *“ben ik eigenlijk goed bezig om ervoor te zorgen dat ik niet datzelfde pad bewandel?”* Koen zei in zijn interview dat zijn vader gymnasium had gedaan en daarom thuis werd verwacht dat de kinderen dit ook zouden doen. Zelf heeft hij zijn kinderen de vrijheid gegeven te bepalen welke studierichting zij uitwilden. De druk die zijn ouders uitoefenden op hun kinderen was voor hem niet wat hij als een juiste opvoeding voor zijn eigen kinderen zag. Jaap lichtte daarnaast uit dat zijn vader heel erg stil was en dat het moeilijk was met hem te praten omdat hij erg gesloten was. Het had hem verdriet gedaan in de laatste maanden van zijn leven geen goede gesprekken met hem te kunnen voeren. Hij vertelde dat hij voor zichzelf bedacht had *“dat moet ik eigenlijk anders doen naar mijn kinderen toe”*. Je open en kwetsbaar opstellen waren waarden geworden die Jaap in zijn leven wilde naleven nu hij zag jezelf afsluiten voor gevolgen kon hebben.

Ondanks dat Koen en Jaap bepaalde dingen anders willen doen naar hun kinderen, werd er evengoed geuit dat bepaalde waarden van ouders aan kinderen werd meegegeven. Jaap heeft zijn kinderen bijvoorbeeld altijd voorgelezen aan tafel, net als zijn ouders deden. Hij zag daarin een bepaalde betrokkenheid met de actualiteiten en een manier om je kinderen als volwaardig te benaderen, daarom dat hij het belangrijk vond dit zelf ook te doen. Hettie en Arnoud vertelden ook dat zij het belangrijk vonden de zorgzame waarden van hun ouders naar hun kinderen over te dragen.

“Mensen helpen, dat is eigenlijk wel het mooiste dat er is”

Door wees te worden hebben de respondenten verschillende negatieve ervaringen opgedaan in hun leven. Zij voelden zich bijvoorbeeld alleen in de verzorging van hun ouder(s) of misten ondersteuning bij het inrichten van de plechtigheid of hun eigen rouw. Vanuit hun persoonlijke ervaring gaven een aantal wezen aan anderen een betere ervaring te willen geven. De respondenten benadrukten hoe klaarstaan voor anderen en hen helpen de belangrijkste waarden in het leven zijn. Deze waarden werden daarnaast beschreven als “*waardevol*”, “*zinnig*” en “*hetgeen waar ik het meest voldoening uithaal*”.

In de ondersteuning van anderen valt te denken aan vrienden die een verlieservaring meemaken, mensen die wilsverklaringen of euthanasie aanvragen, jongeren die op zichzelf komen te staan en rouwbegeleiding in het werk. Robin vertelde bijvoorbeeld hoe zij vrienden ondersteunt met administratieve zaken rond overlijden. Zij zei:

“Ik kan ze een beetje helpen daarbij, ik weet het, ik weet wat ze meemaken, want het is best wel zwaar. En als je het niet van dichtbij hebt meegevolgd dan heb je geen flauw besef eigenlijk”

De wezen benadrukten het belang van deze waarden ook in contact met vrienden en familie. Zij gaven aan dat ze proberen uit te kijken voor mensen waar het minder goed mee gaat en loyale vrienden te zijn. Hierbij “*moet je ook kunnen inleven, in leven in de ander, want je kunt natuurlijk alleen maar de ander tot zijn recht laten komen als je je ook probeert in te leven in die ander*” volgens bijvoorbeeld Jaap. Het inleven in de ander gaat er soms wel mee gepaard dat de wezen zich schuldig kunnen voelen als ze een attentie of zorg verzuimen.

Samenvatting

Na het overlijden van hun ouders maakten veel van de wezen een balans op waarbij ze nadachten over wat ze van hun ouders hadden meegekregen. Het was niet langer meer vanzelfsprekend voor hen te leven volgens de waarden uit hun oude referentiekader. Waarden die de wezen van hun ouders waardeerden, zoals klaarstaan en respect voor anderen werden bewust overgenomen in het leven als wees. Andere waarden werden juist afgekeurd in hun ouders en daarom niet meegenomen. Ook maakten de wezen de afweging of zij de waarden van hun ouders aan hun kinderen wilden meegeven.

De belangrijkste waarden in het leven van de wezen draaien om sociaal contact. Anderen helpen en voor hen klaarstaan worden gezien als betekenisvol. De wezen vonden het van fundamentele waarde geworden om anderen te helpen en ondersteunen, in het bijzonder op gebieden waar zijzelf deze ondersteuning hadden gemist.

Positie ten opzichte van verbindingen

In deze paragraaf komt de rouw en het gemis van de volwassenwezen aan bod. De plaats van de wezen in hun referentiekader zonder de verbinding met hun ouders ervaren zij alsof ze er alleen voor staan. Ze kennen maar weinig mensen waarmee ze hun rouw kunnen delen en ze zijn anders gaan kijken naar de sociale contacten die ze hebben.

“Het gemis dat wordt niet minder”

Tijdens de interviews is de initiële rouw van de volwassenwezen niet besproken. Wel vertelden de wezen over hoe het is met het verlies van hun ouders te leven. Alle wezen spraken erover hun ouders te missen. Zij beschreven dit gemis als iets groots en blijvends waarvan ze niet verwachtten dat het zou veranderen of verminderen. Het missen van of denken aan hun ouders is iets dat door de meeste wezen *altijd, constant* en *dagelijks* wordt ervaren. Koen vertelde in zijn interview over de slechte band die hij met zijn vader had en hoe hij thuis vaak geslagen werd, toch spreekt hij later uit *“ik mis hem nog wel regelmatig”*. Hoe dit gemis ervaren kan worden werd door Mia geïllustreerd in een voorbeeld waarin ze vertelde dat ze altijd met haar moeder aan het bellen was over haar werk, het klaarmaken van bepaalde gerechten of gewoon om te babbelen:

Ik belde altijd op weg naar huis bijvoorbeeld, dan passeerde ik zo een kleine plek waar dan diertjes staan. Er stonden daar kangoeroes. Meestal zei ik dan van ‘en nu ben ik bij de kangoeroes’, en dat betekende ik was bijna thuis dan. Maar dan konden wij gerust één minuut bellen, maar evengoed een halfuur, al naar gelang dat er tijd was. En ook dat valt helemaal weg. [...] Maar ik rijd nog bij wijze van spreken elke werkdag langs die kangoeroes...

In het gemis omschreven de wezen vaak een verlangen om met hun ouders te delen. Zo wenste Koen om zijn vader een muziekstuk te laten horen *“dat kende hij niet. Ik had willen weten wat hij daarvan vond”*. En Carolien zei *“kon ik maar een beetje praten. Een beetje...”*. Frederique uitte een grote wens om met haar moeder te praten over *“hoe het is om je moeder te missen”*. En Amber beschreef hoe zij allemaal belangrijke gebeurtenissen niet heeft kunnen delen:

“Afstuderen, rijbewijs gaan halen, ja, nieuwe partner, uw eerste werk, trouwen, zijn allemaal dingen die, ja, die ze allemaal niet hebben geweten. Dat is raar”

“Mama zou zeggen, of papa zou nu...”

Daarnaast benoemden sommige wezen dat hun ouders er in hun gedachten nog steeds zijn. Carolien vertelde bijvoorbeeld hoe ze brieven aan haar overleden ouders schrijft. Ook vertelden verschillende wezen hoe hun ouders voortleven in hun herinneringen. Veel van hen hadden in huis een herdenkingsplek voor hun ouders ingericht en tijdens de interviews hadden meerdere deze ook laten zien. Arnoud vertelde hoe hij nog steeds tegen zijn ouders praat:

Eigenlijk zijn die er nog altijd een beetje. Ze staan hier als fotootje en ik ben huisman he, ik ben gepensioneerd, dus ik kuis. En dat is een vaste dag, meestal de donderdag voormiddag, en dan babbel ik. Dan vertel ik wel het een en ander. Dat is zeer onnozel, ik beseft dat wel. Maar soms. Met mijn vader over politiek. Met mijn moeder over alle andere dingen.

In de interviews werd vaak benadrukt dat de respondenten zich afvroegen wat een ouder ergens van gedacht zou hebben of hoe die iets zou vinden. Op deze momenten spraken ze daarnaast uit dat ze zich realiseerden dat hun ouder er niet meer is en dat zij zelf zelfstandig zijn, maar dat ze dit verlangen toch blijven *voelen*.

“Hoe voelt dat nu voor jou dat je papa en mama er niet meer zijn?”

De wezen beschreven hoe er vaak steun en aandacht was op het moment dat zij net wees geworden waren. Vrienden die langskwamen en berichtjes stuurden en uitnodigingen om ergens te komen eten werden beschreven als steun en contact direct na het verlies. Maar dit stopte na verloop van tijd vaak en in sommige gevallen hebben de wezen zelfs niet meer terug gehoord van bepaalde mensen. Ondertussen beschreven zij dat *“het verdriet, of allee, die leegte of zo”* niet stopt.

Vier van de wezen gaven aan nu nog over hun verlies of rouw te kunnen praten met mensen in hun leven. In veel gevallen wordt dit gedeeld met een partner of vrienden die de ouders hebben gekend. Zij beschreven dan hoe herinneringen of gebeurtenissen samen opgehaald kunnen worden. Het delen hiervan met nieuwe mensen in hun leven vinden de

wezen lastiger. Vaak weten ze niet hoe die persoon zal reageren en willen ze deze niet ongemakkelijk maken. Daarnaast legde Robin uit dat je een bepaalde ruimte moet opeisen hiervoor:

“Dat is zeker het geval als je je ouders kwijt bent. Eigenlijk valt het me wel op dat daar niet over gepraat wordt. Als je het al zelf niet aanbrengt ik denk niet dat iemand mij dat gevraagd heeft”

Dat het verzoek vanuit de wees zelf moet komen kwam ook in andere interviews naar voren. Zo werd het voorbeeld gegeven dat familie zegt ‘je mag altijd blijven eten’ of ‘je bent altijd welkom’, maar “als je niet wordt uitgenodigd ga je niet langskomen”. De situatie en het contact verandert voor de wees op een manier “dat je dat bijna zou moeten afdwingen”. De wezen uitten in hun interviews blij te zijn met de contacten en steun van de mensen om hen heen, zeker direct op het verlies van hun ouders. Toch noemde het merendeel van hen dat hun ouders niet vervangen kunnen worden door anderen en ze met hen een bepaalde verbinding verloren zijn en zij het gevoel hebben er altijd alleen voor te staan. Amber omschreef het:

“Ja ik vind het toch zo, je staat er toch maar alleen voor he, ook al kun je wel terecht bij mensen, het is toch maar... Ja ergens toch een stuk alleen vind ik zo”

“De verbinding zegmaar met je familie”

De wezen misten een verbinding met familie en gingen op zoek naar manieren om deze verbinding toch te ervaren en zich minder alleen te voelen. Amber vertelde bijvoorbeeld dat haar moeder nog drie broers had en ze probeert dit contact met hen te onderhouden:

Familie vind ik ook wel belangrijk. Allee ook wel, ik vertel zo met mijn onkel is het helemaal anders, en wel een beetje andere waarden dan mij bijvoorbeeld. Maar toch vind ik dat belangrijk, ja, als ik bijvoorbeeld met hun praat is dat een heel ander gesprek of nee dan gaat het over de voetbal of dingen die mij totaal niet interesseert maar dan probeer ik toch in te leven in hun leefwereld zo, wat ik wel belangrijk vind om dan toch zo aanreikpunten te vinden

Amber illustreert hier het belang van aanreikpunten vinden, zelfs wanneer het familielid anders is dan zij. Dat familie van cruciaal belang is komt in veel van de interviews terug, samen met de nodige moeite die gedaan moet worden om deze band in stand te houden. De

wezen beschreven familie vaak in termen van verbinding of ergens bij horen. Het starten van een eigen gezin kwam in verschillende interviews ook naar voren als een manier om een familie te hebben, “*terug zo een ‘wij’*”.

Samen met de band met hun familie beschreven de wezen in de interviews vaak en uitgebreid hun contact met hun brussen. Zes van hen beschreven hoe de band tot hun brussen sinds het overlijden van hun ouders hechter is geworden. Frederique legde uit dat de verbetering van het contact tussen haar en haar broer “*vooral te maken [heeft] met het feit dat dat de enige is die gewoon, ja, bepaalde dingen weet...*”. Evenals met andere familie lijkt het contact met haar broer voor Frederique vooral te maken te hebben met een bepaalde verbinding tot elkaar en familie. Ze lichtte ook toe dat haar broer iemand is waar ze geen contact mee zou hebben als het haar broer niet was. Robin, Amber en Hettie vertelden alle drie dat de band tot hun brus(sen) hechter geworden is na het overlijden van hun ouders. Ze ervoeren in deze band een bepaalde steun, waar ze daarvoor een meer ‘normale’ band met hun brus(sen) hadden. Alle drie uitten ze expliciet dat ze nu ‘elkaar hebben’ en er ‘voor elkaar zijn’, soms met de toevoeging ‘alleen maar’. Voor Mia is het contact tot haar zus haast verdubbeld nu de momenten van contact die zij voorheen met hun moeder hadden met elkaar worden gedeeld. Arnoud uitte tot slot dat na de dood van zijn moeder het contact met de brussen intenser was geworden, “*omdat er eigenlijk het besef was dat niets voor altijd duurt*”. Dit bleef echter niet in stand na het overlijden van zijn vader.

De band tot de brussen was in sommige gevallen juist minder hecht geworden na het overlijden van de ouders. Voor Arnoud veranderden zijn banden met zijn brussen toen hij wees werd omdat er een conflict ontstond rond de erfenis. Eén van zijn broers had andere wensen ten aanzien van de erfenis en had het gevoel gekregen dat de andere brussen zich hierdoor tegen hem gekeerd hadden. De goede contacten die waren ontstaan na het overlijden van hun moeder zwakten hierdoor af. Voor Hettie was de band met één broer sterk verbeterd, maar met twee van haar andere brussen heeft ze sinds ze wees is geen contact. Zij waren minder betrokken geweest in de zorg voor haar ouders en deze banden zijn nadien niet aangetrokken.

Voor Jaap en Betty gingen deze situaties niet op na het overlijden van haar ouders. Betty sprak hierover in haar interview: “*Zonder broers en zussen ben ik nu wel alleen he. Wel alleen...*”

Alle wezen gaven aan hun ouders regelmatig te missen, veel aan het te denken en een verlangen te hebben dingen aan hen te vertellen of vragen. Sommige wezen hadden het gevoel dat hun ouders er nog steeds waren. Hierbij werd verwezen naar herinneringen en herdenkingsplekken van ouders en vertelt dat ze ook tegen hun ouders praten of naar hen schrijven. Met het wees worden ervoeren de respondenten steun en aandacht van de mensen om hen heen. Na verloop van tijd nam dit echter af en ze merkten het zelf lastig te vinden met anderen te praten over hun rouw, zeker als deze mensen hun ouders niet hebben gekend. De wezen beschreven het gevoel zelf het initiatief te moeten nemen om te delen in hun rouw. Ze voelden zich alleen in hun veranderde referentiekader, zelfs wanneer ze goede contacten in hun leven hadden.

Een goed leven voor de wezen werd gezien in het aangaan van sociaal contact en verbinding met familie en vrienden. In hun contact met familie probeerden zij zoveel mogelijk in verbinding te blijven, zelfs wanneer het geen vanzelfsprekende band was. Het contact met hun brussen leek een van de belangrijkste verbindingen in hun leven te zijn. In veel gevallen is na het overlijden van de ouders de band tot brussen hechter geworden. De wezen omschreven met hun brussen steun aan elkaar te ontlenden en er voor elkaar te zijn. Meningsverschillen met de brussen over de ouders kon er ook voor zorgen dat de band tot hen juist verslechterd was.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvraag:

Hoe veranderen de visies op ‘het goede’ na het wees worden bij Nederlandssprekende volwassenen?

Uit de resultaten van de interviews kwam naar voren dat de volwassenwezen een veranderde positie ten opzichte van henzelf ervoeren na het wees worden. Hierdoor gingen zij zich verantwoordelijker voelen voor hun eigen leven. Vanuit hun nieuwe referentiekader zagen zij het dragen van verantwoordelijkheid voor hun ouders niet meer als een geloofwaardige visie op ‘het goede’. In plaats daarvan werd een leven van persoonlijke zelfstandigheid voor hen het leven dat de moeite waard was geleefd te worden. Om in contact te komen met deze visie van ‘het goede’ veranderden de wezen de manier waarop zij grenzen stelden en communiceerden.

De volwassenwezen ervoeren daarnaast een nieuwe positie ten opzichte van het leven nadat zij wees waren geworden. Deze positie kwam voort uit de ervaring zelf de laatste generatie te zijn nu zij hun ouders verloren waren, waardoor de wezen inzagen dat het leven kort en eindig is. Hun nieuwe positie maakte het van fundamentele waarde voor de volwassenwezen om alles uit het leven te halen. Manieren om dichterbij deze visie op ‘het goede’ te komen waren: genieten van kleine dingen, het niet verspillen van tijd en het ontwikkelen van een visie op een goede dood.

Ook rapporteerden de volwassenwezen een veranderde positie ten opzichte van waarden. Het referentiekader van de wezen was veranderd nu hun ouders hier een andere plaats innamen, waardoor de wezen de waarden van hun ouders gingen herzien. Het werd hierdoor voor de wezen van cruciaal belang om voor anderen klaar te staan. Zij probeerden met deze visie in contact te komen door de mensen om hen heen die vergelijkbare moeilijkheden doormaken te helpen, opdat deze een andere ervaring zullen hebben dan de wees had.

Tot slot kwam een veranderde positie ten opzichte van verbindingen uit de resultaten van dit onderzoek naar voren. Deze veranderde positie liet de wezen achter zonder de verbinding die zij met hun ouders hadden. Hun visie op ‘het goede’ was echter te leven in verbinding. Deze visie was nu echter verder van hen af komen te staan en werd niet meer gezien als haalbaar of geloofwaardig. De wezen probeerden dichterbij deze visie op ‘het

goede' te komen door de banden met familie en vrienden aan te trekken, maar hadden alsnog het gevoel er alleen voor te staan.

Concluderend is uit dit onderzoek gebleken dat de visies op 'het goede' van volwassenwezen veranderden omdat hun referentiekaders door wees te worden waren veranderd. De veranderingen in hun referentiekaders creëerden een andere horizon waar vanuit zij zich oriënteerden binnen de morele ruimte. De wezen ervoeren een veranderde positie in hun referentiekader ten opzichte van henzelf, het leven, waarden en verbindingen nadat zij wees waren geworden. Door zich vanuit hun nieuwe posities te oriënteren kwamen de volwassenwezen op veranderde visies op 'het goede' en veranderden zij hun gedrag om dichterbij deze visies te komen.

6. Discussie

Het verliezen van je ouders op volwassenleeftijd en daarmee wees worden is een *major life event* die verschillende transities in het leven van de volwassenwees in gang zet (Douglas, 1991; Hayslip, Pruett & Cabellero, 2015; Kim et al., 2019; Marshall, 2004). Na ouderverlies veranderen de wereld zoals de volwassenwezen die kennen, hun betekenissen, relaties en posities in de wereld en kunnen hun visies op ‘het goede’ veranderen (Mallon, 2008; Neimeyer, 2016; Taylor, 1989). Het zoeken naar nieuwe betekenissen en het proces van heroriëntatie op het ‘het goede’ kunnen een gevoel van onzekerheid en zinloosheid met zich meebrengen en kunnen samen met de verlieservaring leiden tot een verhoogd risico op rouwstoornissen (Gillies & Neimeyer, 2006; Maccalum & Bryant, 2013; Milman et al., 2019; Schuhmann & Van der Geugten, 2017). De volwassenwezen die voor dit onderzoek zijn geïnterviewd ervoeren allemaal rouw, veranderingen op hun visies op ‘het goede’ en eenzaamheid nadat zij wees zijn geworden. In de beschrijvingen die zij gaven kwam naar voren dat zij door wees te worden vier veranderingen in hun referentiekaders ervoeren. Deze veranderingen in hun referentiekaders bevonden zich in hun posities ten opzichte van henzelf, het leven, waarden en verbindingen. Elk van deze veranderde posities had zijn eigen invloed op de visies op ‘het goede’ die de volwassenwezen aanhingen.

In dit hoofdstuk zullen eerst de implicaties van dit onderzoek worden behandeld door de resultaten van het onderzoek te plaatsen binnen de wetenschappelijke literatuur. Vervolgens zal een reflectie op het onderzoek plaatsvinden rond de beperkingen en invloeden die met sociaal-constructivistisch onderzoek gepaard kunnen gaan. Tot slot komen enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek aan bod.

Implicaties

De resultaten van dit onderzoek hebben verschillende implicaties voor het wetenschappelijke en maatschappelijke debat. In deze paragraaf zullen vier van deze implicaties worden uitgelicht.

Het proces van betekenisgeving achter transities

De eerste implicatie van dit onderzoek is een aanvulling op de wetenschappelijke literatuur naar ouderverlies als *major life event* bij volwassenen (Douglas, 1991; Hayslip, Pruett & Cabellero, 2015; Kim et al., 2019; Marshall, 2004). De argumentatie die vanuit de literatuur wordt aangedragen voor ouderverlies als *major life event* zijn de grote transities die hierop volgen in het leven van de volwassene (Douglas, 1991, p. 129). Door de resultaten van dit onderzoek is er meer begrip ontstaan over het proces dat na ouderverlies wordt doorgemaakt en hoe deze tot transities kan leiden. Het referentiekader van de volwassene verandert en zet een heroriëntatie op zijn visies op ‘het goede’ in gang. De transities die in de literatuur worden herkend kunnen worden omschreven als de veranderingen die de wees aanbrengt in zijn leven om dichterbij deze visies op ‘het goede’ te komen. Hieronder zullen vier van deze transities en hoe zij pogingen zijn dichterbij ‘het goede’ te komen worden toegelicht.

Uit de resultaten kwam naar voren dat de visies op ‘het goede’ bij volwassenen veranderden nu het dragen van verantwoordelijkheid voor hun ouder niet meer haalbaar was. Zij realiseerden zich dat hun positie ten opzichte van henzelf veranderd was en persoonlijke zelfstandigheid werd van cruciaal belang. Om dichterbij deze visie op ‘het goede’ te komen veranderden zij op het gebied van communicatie, het stellen van grenzen en autonomie. Deze veranderingen komen ook naar voren in literatuur rond ouderverlies. Echter werden deze onderzoeken verricht vanuit de persoonlijke ervaring van de onderzoeker (Dane, 1990), waren ze gericht op één ouderverlies (Goldblatt, Granot & Zarbiv, 2019; Sharlach & Fredriksen, 1993) of hanteerden ze een kleine steekproef (n=4, Pope, 2005). Daarnaast besteedden zij geen aandacht aan wat de vergrote autonomie bij ouderverlies veroorzaakt.

Ook toonde dit onderzoek aan dat de volwassenen door de laatste generatie te worden geconfronteerd raakten met hun sterfelijkheid. De veranderde positie naar die van de laatste generatie wordt ook in andere onderzoeken omschreven (Anderson, 1980; Douglas, 1991; Leopold & Lechner, 2015; Marshall, 2004; Moss & Moss, 1984, Pope, 2005; Sanders, 1980; Yalom, 1980). Uit de resultaten bleek dat de wezen een andere positie innamen ten opzichte van het leven en het voor hen van fundamentele waarde werd om het leven te waarderen en alles eruit te halen. Zij wilden geen tijd verspillen en genieten van de kleine dingen omdat het leven kort is. Deze vergrote waardering voor het leven, het stoppen met uitstellen en leven in het moment na ouderverlies komen ook in de literatuur naar voren (Dane, 1990, p. 86; Malinak, Hoyt & Patterson, 1979, p. 1155; Umberson, 2003, p. 108).

Daarnaast kwam uit de resultaten naar voren dat de wezen hun waarden en prioriteiten veranderden nadat zij wees geworden waren. In de literatuur wordt dit wederom als transitie aangehaald (Dane, 1990; Douglas, 1991; Marshall, 2004; Moss & Moss, 1984; Pope, 2005). De verandering in het referentiekader waarbij de positie ten opzichte van waarden veranderde bracht een bewuste heroriëntatie bij de wezen op gang. De wezen maakten de integraties en/of afwijzingen van bepaalde waarden om dichterbij het leven te komen dat voor hen na deze heroriëntatie de moeite waard was. Het afwegen van ouderlijke waarden komt ook in de literatuur naar voren. Moss en Moss (1984) schrijven dat volwassenwezen een persoonlijke groei doormaken waarbij ze een selectieve integratie maken van de waarden van hun ouders in hun eigen waardesysteem (p. 73). Zij verwijzen voor dit resultaat naar Levinson (1974) die een boek schreef over de levensloop van mannen, waar ouderverlies niet in terugkomt. Pope (2005) schrijft dat de vier volwassenwezen die hij interviewde het leven van hun ouder denkbeeldig hebben beoordeeld na hun overlijden en aan de hand daarvan hun eigen leven hebben onderzocht (p. 117). Andere onderzoeken naar volwassenwezen benoemen wel het doormaken van een persoonlijke groei en het veranderen van waarden en prioriteiten, maar brengen dit niet in verband met de invloed van de overleden ouders (Dane, 1990; Douglas, 1991; Marshall, 2004).

Tot slot liet dit onderzoek zien dat de volwassenwezen veranderingen doormaakten in hun omgang met anderen na ouderverlies. Deze veranderingen kwamen ook naar voren binnen de transities in de literatuur (Dane, 1990; Douglas, 1991; Malinak, Hoyt & Patterson, 1979; Moss & Moss, 1984; Pope 2005; Umberson, 2003, p. 8). De wezen beschreven dat klaarstaan voor anderen en helpen de belangrijkste waarden in hun leven waren geworden. Binnen de literatuur wordt dit omschreven als een grotere gevoeligheid voor de behoeften van anderen en meer bereidheid hen te helpen en/of ondersteunen (Dane, 1990, p. 86; Moss & Moss, 1984, p. 73; Pope, 2005, p. 116). De oorsprong van deze transitie komt in de resultaten naar voren als een manier om anderen een betere ervaring te geven dan de volwassenwezen zelf hebben gehad. Deze bevinding komt overeen met wat Pope (2005) schrijft in zijn onderzoek:

participants found that their parents' deaths led them to develop greater sensitivity to the experiences of others, and a greater sense of responsibility to them. They came to relate to the suffering of others and to feel connected with them. (p. 116)

Het referentiekader van de volwassenwezen lijkt een grotere oriëntatie op anderen en hun noden te omvatten, waardoor het belang voor anderen klaar te staan veranderd is. Om met hun veranderde visie op ‘het goede’ in contact te komen vonden er transities plaats in de manier waarop wezen hen ondersteunen en openstaan voor hun behoeften.

Existentiële betekenisgeving bij wees worden

De tweede implicatie van dit onderzoek is een aanvulling op de literatuur naar existentiële betekenisgeving na wees worden. Onderzoeken naar betekenisgeving bij rouw tonen aan dat het verlies van een dierbare de wereld zoals we die kennen en de rol die we daarin aannemen fundamenteel veranderen (Maes, 2014, p. 41; Mallon, 2008, p. 6; Neimeyer, 2016, p. 66; Schmid, 2020, p. 2). Binnen deze literatuur wordt echter geen aandacht besteed aan de impact van wees worden ten opzichte van het verliezen van één ouder (Green, 2021; Marshall, 2004, p. 352; Moor & de Graaf, 2016; Moss & Moss, 1984; Pope, 2004; Umberson, 2003; Umberson & Chen, 1994). De resultaten van dit onderzoek doen een aanvulling op de literatuur over existentiële betekenisgeving na ouderverlies door een beeld te schetsen van de eigenheid van wees worden ten opzichte van één ouderverlies en de vergrote risicofactoren voor rouwstoornissen bij wees worden uit te wijzen.

De resultaten van het huidige onderzoek laten zien dat met het verlies van de laatste ouder de wees ook de rol van kind en het gevoel van een fundamentele verbinding verliest. Dit sluit aan bij literatuur die aantoont dat ouderverlies en wees worden niet hetzelfde worden ervaren door het verlies van de ouder-kind relatie, de rol die zij aannamen en de familie van herkomst (Anderson, 1980; Dane, 1990; Douglas, 1991; Green, 2021; Leopold & Lechner, 2015; Marshall, 2004; McDaniel & Clark, 2009; Moor & de Graaf, 2016; Moss & Moss, 1984; Punnett, 2014; Umberson, 2003). Daarnaast kwam naar voren dat de volwassenwezen zich bewust begonnen te heroriënteren op hun eigen identiteit en existentie vanuit hun nieuwe referentiekader. Hiermee sluiten de resultaten aan op de literatuur waarin wordt beschreven dat de nieuwe rol ‘wees’ voor existentiële vragen kan zorgen en de wees een nieuwe plaats moet zoeken in de wereld (Marshall, 2004; Umberson, 2003). De ervaring die de wezen in dit onderzoek beschreven kunnen getypeerd worden als een grenservaring, wees worden vroeg namelijk extra aandacht en confronteerde de wezen met hun existentie (Alma, 2020; Mooren, 2012; Yalom, 1980).

Als gevolg van deze grenservaring hebben de volwassenwezen zich opnieuw moeten oriënteren op hun visies op ‘het goede’. In de meeste gevallen lijken de wezen hierin geslaagd te zijn. Echter kwam uit de resultaten ook naar voren dat de volwassenwezen met het verlies van hun ouders het gevoel hebben er alleen voor te staan en zich alleen te voelen zelfs wanneer zij (nieuwe) verbindingen met anderen hebben. Zij zijn door wees te worden verder van hun visie op ‘het goede’ als in verbinding met anderen komen te staan. Deze bevinding komt overeen met de literatuur waarin wordt beschreven dat wezen een grote eenzaamheid en/of gevoel van isolatie ervaren (Douglas, 1991; Marshall, 2004; Moor & de Graaf, 2016). Hierdoor gaan de wezen op zoek naar manieren “*to replace the void*” (Douglas, 1991, p. 134), middels andere contacten (Dane, 1990; Moss & Moss, 1984, Pope, 2005) of door hechtere relaties met brussen aan te gaan (Douglas, 1991; Umberson, 2003). Deze bevindingen kwamen ook terug in de resultaten van het huidige onderzoek.

Daarnaast kwam er uit de resultaten naar voren dat de wezen hun ouders nog dagelijks missen, behoefte hebben hun leven met hun ouders te delen en hun rouw niet gemakkelijk met anderen kunnen delen. Marshall (2004) beschrijft dat het feit dat ouderverlies op volwassenleeftijd als een normatieve gebeurtenis wordt gezien en verwacht wordt de bron is van de moeite deze rouw te delen. De volwassenwees krijgt hierdoor het gevoel dat er een ‘toegestane hoeveelheid rouw’ is waarbij deze niet te groot mag zijn of te lang mag duren (Marshall, 2004, p. 352; Moss & Moss, 1984; Parkes, 2002; Umberson, 2003). Het ervaren van weinig sociale steun, eenzaamheid en leegte en terugkerende gedachten over de overledene zijn allemaal risicofactoren voor rouwstoornissen (Mason, Toftthagen & Buch, 2020; Milman et al., 2019; Tobin, Lambert & McCarthy, 2020; Worden, 2009). Onderzoek toont daarnaast aan dat het verlies van een primair hechtingsfiguur en moeite met heroriëntatie na een verlieservaring grote voorspellers zijn voor rouwstoornissen (Bellet et al., 2020; Neimeyer, 2016; Pritchard & Buckle, 2018).

Rouwnormen in de maatschappij

De derde implicatie van dit onderzoek heeft betrekking op de erkenning van de verlieservaring van volwassenen wanneer zij wees worden in de samenleving. Uit de resultaten kwam naar voren dat de volwassenwezen weinig ruimte voelen om hun rouw te delen. Verder kwam zowel in de resultaten als in de hierboven beschreven literatuur naar voren dat de omgeving niet vraagt naar de rouw. Ook stopt sociale steun na een bepaalde

‘toegestane’ periode hiervan. Ondertussen ervaren de volwassenwezen met het verlies van hun ouders een grote leegte die ze niet opgevuld krijgen met andere contacten. Hierdoor hebben zij het gevoel er alleen voor te staan. Maatschappelijke normen rond rouw die bepalen hoe lang en op welke manier er gerouwd mag worden komen in alle culturen voor (Walter, 2006). Dit onderzoek biedt inzichten in de ervaring en betekenis van wees worden bij volwassenen om te reflecteren op de plaats die deze innemen binnen de maatschappelijke normen rond rouw.

Ondersteuning bij heroriëntatie

De vierde en tevens laatste implicatie van dit onderzoek is een aanvulling op de kennis en rol van zorgverleners. De resultaten van dit onderzoek bieden inzicht in de problemen die kunnen ontstaan bij volwassenwezen tijdens hun heroriëntatie op hun visies op ‘het goede’. Constructivistische rouwtheorieën onderstrepen het belang van betekenisgeving bij verlieservaringen (Neimeyer, Burke, Mackay & Dyke Stringer, 2009; Neimeyer, Klass & Dennis, 2014; Wojtkowiak, Vanherf & Schuhmann, 2018). Zij omschrijven hoe verlieservaringen veranderingen in het zelf en de wereld kunnen veroorzaken. Om met deze veranderingen om te gaan ondernemen rouwenden pogingen om hun betekeniswereld in stand te houden of te reconstrueren na verlies (Mallon, 2009; Neimeyer, 2016; Stuhr, 2021). De verbinding die verloren gaat met ouderverlies vermoeilijkt de heroriëntatie op deze betekeniswereld bij wezen omdat zij verder van hun visie op ‘het goede’ af komen te staan. Deze problemen in de heroriëntatie kunnen een aantasting in de betekenis- en zingeving van de volwassenwees tot gevolg hebben (Mooren, 2012, p. 28).

Daarnaast toont dit onderzoek aan dat wees worden een vergroot risico op rouwstoornissen tot gevolg heeft. Het onderzoek van Milman et al. (2019) wijst uit dat ondersteuning bij het proces van heroriëntatie de nadelige gevolgen van rouwstoornissen kan mediëren. Geestelijk verzorgers zijn gespecialiseerd in het ondersteunen van mensen die zingevingsproblematiek ervaren, zich gedesoriënteerd voelen en zelf niet gemakkelijk hun oriëntatie terugvinden (Schuhmann & Van der Geugten, 2018). Hierdoor kunnen geestelijk verzorgers, maar ook andere zorgverleners zoals rouwtherapeuten, inzicht halen uit de beschreven heroriëntatie bij volwassenwezen in dit onderzoek om hen in de praktijk te ondersteunen.

Reflectie op onderzoek

De sociaal-constructivistische wetenschapsopvatting van dit onderzoek heeft invloed gehad op de onderzoeksmethode en -analyse van dit onderzoek. Daarnaast kan de variantie binnen de verschillende respondenten van invloed zijn geweest op de uiteindelijke resultaten.

Steekproef

Dit onderzoek kent een steekproef van tien respondenten. De diversiteit van de steekproef is beperkt tot voornamelijk witte Nederlandssprekende wezen rond de 50 á 60 jaar. Daarnaast bestaat de steekproef hoofdzakelijk uit wezen die geen institutionele religie aanhangen en minimaal één opleiding hebben afgerond. Het formaat en de samenstelling van de steekproef beperken de generaliseerbaarheid van dit onderzoek naar de onderzoekspopulatie van Nederlandssprekende volwassenwezen die minimaal één jaar geleden hun laatste ouder zijn verloren.

De interne verschillen tussen respondenten binnen de steekproef kunnen van invloed zijn geweest op dit onderzoek². Een opvallend verschil voor het demografische kenmerk geslacht is dat codes relatief minder voorkwamen bij mannen dan vrouwen. Op de eerste plaats komen de ervaren rolomkering, het zijn van de oudste generatie en hoeder van het erfgoed minder naar voren bij mannen. Leopold en Lechner (2015) schrijven dat vrouwen zich meer bewust zijn van de gezondheidsstatus van hun ouders, meer zorg voor hen dragen en verantwoordelijkheden overnemen (p. 757). Deze bevindingen verklaren mogelijk de verschillende rapportering van deze codes in dit onderzoek. Daarnaast rapporteerden de mannen minder eenzaamheid, taboe en het delen van rouw met anderen. Carver et al. (2024) schrijven dat mannen vaak zijn opgevoed door te leren om “*to withhold emotion and act on their feelings instrumentally*” (p. 112). Dit aangeleerde gedrag vertaalde zich mogelijk door in de interviews waardoor eenzaamheid, de taboe rond rouw en het delen van rouw met anderen niet aan bod kwam. Deze verschillen kunnen ook veroorzaakt zijn door de houding van de onderzoeker tijdens de interviews en/of toevallige verschillen tussen respondenten.

² Zie Hoofdstuk 3 ‘Methode’ en Bijlage 5 voor de gerapporteerde frequentie van codes binnen interviews voor de verschillende demografische kenmerken.

Op het gebied van leeftijd is er een verschil zichtbaar op de codes grenzen aangeven en delen van rouw. Alle respondenten onder de 60 jaar rapporteerden sinds zij wees zijn hun grenzen vaker en helder aan te geven, deze verandering is niet zichtbaar bij de respondenten boven de 60 jaar. Een mogelijke verklaring voor dit verschil kan liggen in de totstandkoming van een groter gevoel van verantwoordelijkheid en volwassenheid bij volwassenen die op jongere leeftijd hun ouders verliezen (Chater et al., 2020, p. 10). Daarnaast gaven slechts twee van de respondenten boven de 60 aan hun rouw met anderen te kunnen delen. Dit lijkt geen verband te houden met de andere subgroepen, langere tijd wees zijn is bijvoorbeeld evenredig verdeeld over deze leeftijdsgroep, waardoor dit verschil enkel gekenmerkt lijkt te worden door leeftijd zelf. Het gedachtegoed en paradigma rond rouw hebben de afgelopen decennia grote verschuivingen gezien (Maes, 2014). Daarnaast hebben culturele verwachtingen hebben grote invloed op hoe en welke rouw uitgedrukt mag worden (Carver et al., 2014, p. 112), mogelijk leven de respondenten boven de 60 jaar nog in een discours waarin minder ruimte voor het delen van rouw bestaat.

Op levensbeschouwelijk vlak bestonden er meerdere verschillen tussen de interviews bij respondenten. De Vrijzinnig Humanistische respondenten gaven minder vaak aan grenzen te stellen, eerlijker te zijn en klaar te staan voor anderen sinds zij wees zijn. Een mogelijke uitleg hiervoor kan gevonden worden binnen de levensbeschouwing Vrijzinnig Humanisme zelf. De visie van het Vrijzinnig Humanisme is gericht op: zelfbeschikking, een kritische blik, vrijheid, gelijkheid & solidariteit (Pijpen, 2001). De Vrijzinnig Humanisten maakten misschien minder groei door in deze waarden sinds zij wees zijn, omdat zij deze daarvoor al in hun leven aanhingen. Het is onduidelijk waarom de Vrijzinnig Humanisten vaker taboe rond rouw, eenzaamheid en het zijn van de oudste generatie rapporteerden in hun interviews. Het kan zijn dat ze vanuit hun waarden gemakkelijker uitten waar ze tegenaan liepen.

De doodsoorzaak van de ouders laat een van de opvallendste verschillen zien in de interviews van de respondenten. Wanneer een respondent een ouder verloren is aan ouderdom wordt er altijd een opluchting gerapporteerd, tegelijkertijd geven deze respondenten aan met niemand te kunnen delen in hun rouw en het minst eenzaam te zijn. Dane (1980) schrijft dat wanneer de ouder veel tijd en emotionele energie vraagt met ouderdom “*after the death they may feel relieved of the responsibilities but at the same time may miss the role and function of caretaking*” (p. 80). Mogelijk durven de volwassenwezen na hun initiële opluchting niet goed te delen in hun rouw vanwege dit gevoel. Plotseling overlijden of door ziekte werden

vergelijkbaar gerapporteerd door de respondenten, dit is een overeenstemming met de literatuur (Hayslip, Pruett & Cabellero, 2015; Sanders, 1980; Sharlach, 1991).

Tot slot is het relevant aan te merken dat de codes Visie sterven, Visie dood, Wortels, Missen en Delen ouder bij de interviews van alle respondenten werd gecodeerd. Ongeacht de tijd sinds het overlijden van de ouder, het geslacht van de wees en andere demografische kenmerken ervoeren en omschreven alle volwassenwezen in dit onderzoek deze codes. Dit vergroot de betrouwbaarheid van dit onderzoek omdat de gevonden resultaten geen toevallige vinding maar een daadwerkelijk resultaat van het onderzoek zijn. Wanneer dit niet het geval was geweest had bijvoorbeeld de toename van autonomie en zelfstandigheid met leeftijd een alternatieve verklaring kunnen zijn (Cooney & Uhlenberg, 1992; Sheldon, Houser-Marko & Kasser, 2006).

De steekproef in dit onderzoek is de meest diverse en grootst gehanteerde steekproef binnen de kwalitatieve onderzoeken naar volwassenwezen (zie Bijlage 1). Ondanks het formaat van de steekproef en de gevonden verschillen op demografische kenmerken biedt dit onderzoek daarom wel een bijdrage aan de literatuur.

Dataverzameling

De semigestructureerde aard van de interviews heeft mogelijk geleid tot verschillen tussen de interviews die van invloed kunnen zijn op de betrouwbaarheid van dit onderzoek. Door de setting en tijd te controleren en door alle interviews af te laten nemen door dezelfde onderzoeker is gepoogd de betrouwbaarheid van dit onderzoek te waarborgen (Boeije, 2012). Sociaal-constructivistisch onderzoek richt zich op de ervaring en betekenis van de respondenten, waardoor variatie binnen diepte-interviews altijd een gegeven is.

Tot slot kan de dataverzameling van invloed geweest zijn op de resultaten omdat de respondenten gevraagd is naar een verleden ervaring. De veranderingen op hun visies op ‘het goede’ konden nu nog doorwerken in hun leven, maar tegelijkertijd konden andere omstandigheden in hun leven deze opnieuw verandert hebben. Ook kan het zijn dat een respondent het antwoord niet direct paraat had of verkeerd gaf omdat hij zich het juiste antwoord moest herinneren (Evers, 2013). Door het interview langer te laten duren is geprobeerd een situatie van ‘retrospectie’ te creëren waarbij het geheugen van de respondent werd geactiveerd (p. 40). De interviews hadden vaak een vergelijkbaar verloop waarin de respondent aan het begin aangaf geen verandering doorgemaakt te hebben en in de loop van

het interview toch veranderingen begon te duiden. Volgens Evers (2013) is dit een teken dat de kwaliteit van informatie verbeterde doordat retrospectie tot gang kwam (p. 40).

Analyse

Het gehele onderzoek is uitgevoerd door één onderzoeker wat van invloed kan zijn op zowel de betrouwbaarheid als validiteit van dit onderzoek (Patton, 2002). De rol van de onderzoeker kan namelijk invloed gehad hebben op de analyse van de interviews. Hiervoor is gewaakt door tijdens de analyses zo dicht mogelijk bij de woorden van de respondent te blijven en zo transparant mogelijk te rapporteren over de verschillende fases van de analyse (Boeije, 2012).

Aanbevelingen

De implicaties van dit onderzoek en de reflecties op modus van onderzoek leiden tot verschillende mogelijkheden op het gebied van aanbevelingen. Vanuit de resultaten van dit onderzoek valt het aan te bevelen om onderzoek te verrichten waarbinnen een meer diverse steekproef wordt getrokken. De culturele achtergrond en seculiere levensbeschouwing van de gebruikte steekproef binnen dit onderzoek laat een eenzijdig beeld zien van de ervaring van wees worden bij volwassenen. Vervolgonderzoek zou met een diverse steekproef inzicht kunnen bieden in of de veranderingen in de visies op ‘het goede’ bij volwassenwezen een universele ervaring zijn of dat deze beïnvloedt worden door de culturele achtergrond en/of levensbeschouwing van de volwassenwezen.

Daarnaast is het belangrijk onderzoek te verrichten waarbij onderzocht wordt hoe de verschillen die bij mannen en vrouwen gevonden zijn in de resultaten kunnen worden verklaard. Door genderverschillen bij de ervaring van wees worden grootschalig te onderzoeken kan achterhaald worden wat tot deze verschillen leidt. Hierbij kan gedacht worden aan herhaling van het huidige onderzoek met een grotere steekproef. Ook zou vervolgonderzoek zich kunnen richten op een diepere betekenislaag binnen deze geobserveerde verschillen. Bijvoorbeeld het uitvragen van mannelijkheidsnormen, maatschappelijke verwachtingen en persoonlijke betekenis van de ervaring kunnen hier een vergroot inzicht in bieden.

Tot slot is het van belang de implicaties van dit onderzoek verder te ontwikkelen binnen het wetenschappelijk debat. Zo kunnen bijvoorbeeld interventies worden opgezet

waarbij volwassenen worden begeleid door een geestelijk verzorger nadat zij wees zijn geworden. Door een vergelijkingsonderzoek te doen tussen volwassenwezen die professionele begeleiding genoten tijdens hun proces van heroriëntatie en volwassenwezen die dit niet hadden kan inzicht verkregen worden in de voordelen van deze ondersteuning bij heroriëntatie. Effecten waaraan gedacht kan worden is de vermindering van rouwstoornissen, een lagere rapportering van eenzaamheid en een oriëntatie dichter bij de veranderde visies op 'het goede' bij volwassenwezen.

Literatuur

Alma, H. (2020). *Het verlangen naar zin: de zoektocht naar resonantie in de wereld*. Have, Ten.

Alma, H., & Lensvelt-Mulders, G. (2011). *Waardevolle wetenschap: zingeving en humanisering in het wetenschappelijk onderwijs*. SWP.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC

Anbeek, C. (2013). *Aan de heidenen overgeleverd*. Have, Ten.

Bellet, B. W., LeBlanc, N. J., Nizzi, M. C., Carter, M. L., van der Does, F. H., Peters, J., ... & McNally, R. J. (2020). Identity confusion in complicated grief: A closer look. *Journal of abnormal psychology, 129*(4), 397.

Boeije, H. (2012). *Analyseren in kwalitatief onderzoek, denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma.

Carver, K. S., Hayslip Jr, B., Gilley, A., & Watts, J. (2014). Influences on grief among parentally bereaved adults. *OMEGA-Journal of Death and Dying, 69*(2), 105-116.

Chater, A. M., Howlett, N., Shorter, G. W., Zakrzewski-Fruer, J. K., & Williams, J. (2022). Reflections on Experiencing Parental Bereavement as a Young Person: A Retrospective Qualitative Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(4), 2083.

Cinzia, P. A., Montagna, L., Mastroianni, C., Giuseppe, C., Piredda, M., & de Marinis, M. G. (2014). Losing a parent: analysis of the literature on the experiences and needs of adolescents dealing with grief. *Journal of Hospice & Palliative Nursing, 16*(6), 362-373.

Cooney, T. M., & Uhlenberg, P. (1992). Support from parents over the life course: The adult child's perspective. *Social Forces, 71*(1), 63-84.

Dane, B. O. (1990). Middle-aged adults mourning the death of a parent. *Journal of Gerontological Social Work, 14*(3-4), 75-89.

- Dohmen, J., & van Buuren, M. (2011). *De prijs van de vrijheid*. Ambo| Anthos.
- Douglas, J. D. (1991). Patterns of change following parent death in midlife adults. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 22(2), 123-137.
- Flesner, J. (2013). A shift in the conceptual understanding of grief: using meaning-oriented therapies with bereaved clients. *American Counseling Association*. 1-13.
- Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, 14(1914–1916), 237-258.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford university press.
- Gillies, J., & Neimeyer, R. A. (2006). Loss, grief, and the search for significance: Toward a model of meaning reconstruction in bereavement. *Journal of Constructivist Psychology*, 19(1), 31-65.
- Goldblatt, H., Granot, M., & Zerbiv, E. (2019). “Death lay here on the sofa”: Reflections of young adults on their experience as caregivers of parents who died of cancer at home. *Qualitative health research*, 29(4), 533-544.
- Green, C. (2021). Narrative orphaned: When grief overwhelms. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 28(2), 264-267.
- Hallal, J. C. (1993). Grief in adults who lose a parent: A review of the literature. *Illness, Crisis & Loss*, 3(2), 9-16.
- Hayslip, B. Jr., Pruet, J. H., & Caballero, D. M. (2015). The “how” and “when” of parental loss in adulthood: Effects on grief and adjustment. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 71, 3-18.
- Kalmijn, M., & Leopold, T. (2019). Changing sibling relationships after parents' death: The role of solidarity and kinkeeping. *Journal of Marriage and Family*, 81(1), 99-114.
- Kim, Y., Kim, K., Boerner, K., Birditt, K. S., Zarit, S. H., & Fingerman, K. L. (2019). Recent Parental Death and Relationship Qualities Between Midlife Adults and Their Grown Children. *Journal of Marriage and Family* 81(3), 616-630.

- Koblenz, J. (2016). Growing from grief: Qualitative experiences of parental loss. *OMEGA- Journal of Death and Dying*, 73(3), 203-230.
- Kübler-Ross, E. (1997). *Death: The final stage of growth*. New York, NY: Simon & Schuster
- Leopold, T., & Lechner, C. M. (2015). Parents' Death and Adult Well-being: Gender, Age, and Adaptation to Filial Bereavement. *Journal of Marriage and Family*, 77, 747-760.
- Lindemann, E. (1944). Symptomatology and management of acute grief. *American journal of psychiatry*, 101(2), 141-148.
- Maccallum, F., & Bryant, R. A. (2013). A cognitive attachment model of prolonged grief: Integrating attachments, memory, and identity. *Clinical Psychology Review*, 33(6), 713-727.
- Maccallum, F., & Bryant, R. A. (2013). A cognitive attachment model of prolonged grief: Integrating attachments, memory, and identity. *Clinical Psychology Review*, 33(6), 713-727.
- Maes, J. (2014). Naar een integratief rouwmodel. *Maes, J. & Modderman, H.(Red.) Handboek rouw, rouwbegeleiding, rouwtherapie*, 25-28.
- Malinak, D. P., Hoyt, M. F., & Patterson, V. (1979). Adults' reactions to the death of a parent: A preliminary study. *The American journal of psychiatry*, 136(9), 1152-1156.
- Mallon, B. (2008). *Dying, death and grief: Working with adult bereavement*. Sage.
- Marcussen, J., Hounsgaard, L., O'Connor, M., Möller, S., Wilson, R., & Thuen, F. (2019). Parental death in young adults with divorced compared to non-divorced parents: The effect on prolonged grief and mental health. *Death studies*, 1-14.
- Marks, N. F., Jun, H., & Song, J. (2007). Death of parents and adult psychological and physical well-being: A prospective US national study. *Journal of family issues*, 28(12), 1611-1638.
- Marshall, H. (2004). Midlife loss of parents: The transition from adult child to orphan. *Ageing International*, 29(4), 351-367.

- McDaniel, J. G., & Clark, P. G. (2009). The new adult orphan: Issues and considerations for health care professionals. *Journal of gerontological nursing*, 35(12), 44-49.
- McDaniel, J. G., & Clark, P. G. (2009). The new adult orphan: Issues and considerations for health care professionals. *Journal of gerontological nursing*, 35(12), 44-49.
- Meshot, C. M., & Leitner, L. M. (1993). Adolescent mourning and parental death. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 26(4), 287-299.
- Milman, E., Neimeyer, R. A., Fitzpatrick, M., MacKinnon, C. J., Muis, K. R., & Cohen, S. R. (2019). Prolonged grief and the disruption of meaning: Establishing a mediation model. *Journal of Counseling Psychology*, 66(6), 714.
- Moor, N., & de Graaf, P. M. (2016). Temporary and Long-term Consequences of Bereavement on Happiness. *Journal of Happiness Studies*, 17, 913-936.
- Mooren, J. H. M. (2011). *Verbeelding en bestaansoriëntatie*. De Graaf.
- Moss, M. S., & Moss, S. Z. (1984). The impact of parental death on middle aged children. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 14(1), 65-75.
- Neimeyer, R. A. (1998). Social constructionism in the counselling context. *Counselling Psychology Quarterly*, 11(2), 135-149.
- Neimeyer, R. A. (2006). Complicated grief and the quest for meaning: A constructivist contribution. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 52(1), 37-52.
- Neimeyer, R. A. (2016). Meaning reconstruction in the wake of loss: Evolution of a research program. *Behaviour Change*, 33(2), 65-79.
- Neimeyer, R. A., Burke, L. A., Mackay, M. M., & van Dyke Stringer, J. G. (2010). Grief therapy and the reconstruction of meaning: From principles to practice. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 40(2), 73-83.
- Parkes, C. M. (1988). Bereavement as a psychosocial transition: Processes of adaptation to change. *Journal of social issues*, 44(3), 53-65.
- Parkes, C. M. (2010). Grief: Lessons from the past, visions for the future. *Psychologica Belgica*, 50(1-2), 7-26.

- Patton, M. Q. (2002). Designing qualitative studies. *Qualitative research and evaluation methods*, 3(1), 230-246.
- Pijpen, C. (2001). *Ik ben naar Marrakech geweest*. Scientific Publishers.
- Plocha, A., & Bacigalupe, G. (2020). How do parentally bereaved emerging adults define resilience? It's a process. *Journal of College Counseling*, 23(3), 247-261.
- Pope, A. (2005). Personal transformation in midlife orphanhood: An empirical phenomenological study. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 51(2), 107-123.
- Porter, N., & Claridge, A. M. (2021). Unique grief experiences: The needs of emerging adults facing the death of a parent. *Death Studies*, 45(3), 191-201.
- Prigerson, H. G., Kakarala, S., Gang, J., & Maciejewski, P. K. (2021). History and status of prolonged grief disorder as a psychiatric diagnosis. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17(1), 109-126.
- Pritchard, T. R., & Buckle, J. L. (2018). Meaning-making after partner suicide: A narrative exploration using the meaning of loss codebook. *Death studies*, 42(1), 35-44.
- Punnett, A. (2014). *The orphan: A journey to wholeness*. Fisher King Press.
- Sanders, C. M. (1980). A comparison of adult bereavement in the death of a spouse, child, and parent. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 10(4), 303-322.
- Scharlach, A. E. (1991). Factors associated with filial grief following the death of an elderly parent. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61(2), 307-313.
- Scharlach, A. E., & Fredriksen, K. I. (1993). Reactions to the death of a parent during midlife. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 27(4), 307-319.
- Schuhmann, C. M., & van der Geugten, W. (2017). Believable visions of the good: An exploration of the role of pastoral counselors in promoting resilience. *Pastoral psychology*, 66(4), 523-536.
- Schuhmann, C., & Damen, A. (2018). Representing the good: Pastoral care in a secular age. *Pastoral Psychology*, 67(4), 405-417.

- Sheldon, K. M., Houser-Marko, L., & Kasser, T. (2006). Does autonomy increase with age? Comparing the goal motivations of college students and their parents. *Journal of Research in Personality, 40*(2), 168-178.
- Smid, G. E. (2020). A framework of meaning attribution following loss. *European Journal of Psychotraumatology, 11*(1), 1776563.
- Stuhr, L. (2021). Meaning Making In Grief Counseling. *Counselor Education Capstones, 148*.
- Taub, D. J., & Servaty-Seib, H. L. (2008). Developmental and Contextual Perspectives on Bereaved College Students. *New Directions for Student Services, 121*, 15-26.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self*. Harvard University Press.
- Thai, C. L., & Moore, J. F. (2018). Grief and bereavement in young adult college students: A review of the literature and implications for practice and research. *Communication Research Trends, 37*(4), 4-29.
- Tobin, M., Lambert, S., & McCarthy, J. (2020). Grief, tragic death, and multiple loss in the lives of Irish Traveller community health workers. *OMEGA-Journal of death and dying, 81*(1), 130-154.
- Umberson, D. (2003). *Death of a parent: Transition to a new adult identity*. Cambridge University Press.
- Umberson, D., & Chen, M. D. (1994). Effects of a parent's death on adult children: Relationship salience and reaction to loss. *American Sociological Review, 152-168*.
- Van Deurzen, E. (2002). *Existential Counselling & Psychotherapy in Practice*. London: Sage Publications.
- Walter, T. (2006). What is complicated grief? A social constructionist perspective. *OMEGA-Journal of Death and Dying, 52*(1), 71-79.
- Westerink, D. (2008). *Leven zonder ouders*. Have, Ten.

- Wojtkowiak, J., Vanherf, N. C., & Schuhmann, C. M. (2019). Grief in a biography of losses: Meaning-making in hard drug users' grief narratives on drug-related death. *Death studies*, 43(2), 122-132.
- Worden, J. W. (2008). *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner*. New York, NY: Springer. <http://dx.doi.org/10.1891/9780826101211>
- Yalom, I. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic.

Bijlage 1: Literatuuroverzicht

Auteurs	Methode	Steekproef	Leeftijd
<i>Malinak, Hoyt & Patterson (1979)</i>	Diepte-interviews naar rouw bij ouderverlies	N=14 W=2	M: 32.4
<i>Sanders (1979-1980)</i>	Twee vragenlijsten + interview over rouw bij ouderverlies	N=18 N=35 W=0	M: 28.1 M: 51.5
<i>Anderson (1980)</i>	Literatuuronderzoek naar verschil één en twee ouderverlies bij middelbare leeftijd		
<i>Moss & Moss (1984)</i>	Literatuuronderzoek naar volwassenwezen tussen de 30-50 jaar. Er worden in totaal vier bronnen over volwassenwezen aangehaald.		
<i>Dane (1990)</i>	Onderzoek uit ervaring als sociaal werker en wetenschapper naar rouw bij volwassenwezen van middelbare leeftijd.		
<i>Douglas (1991)</i>	Interviews over veranderingen in leven na ouderverlies	N=40 W=2	M: 47.2
<i>Sharlach (1991)</i>	Vragenlijsten naar rouw en relatie tot ouders	N=220 W=70	M: 47
<i>Sharlach & Fredriksen (1993)</i>	Interviews naar gendersverschil bij ouderverlies (geen resultaten over volwassenwezen)	N=84 W=35	35-60
<i>Hallal (1993)</i>	Literatuuronderzoek tussen 1970 en 1991 over ouderverlies bij volwassenen.		
<i>Umberson & Chen (1994)</i>	Surveyonderzoek 1986 en 1989 naar rouw bij ouderverlies	N=207 W=0	24-96
<i>Marshall (2004)</i>	Interviews over verschil verlies eerste en tweede ouder	N=10 W=6	53-71
<i>Pope (2005)</i>	Diepte-interviews naar ervaring volwassenwezen	N=4 W=4	52-59
<i>Marks, Jun & Song (2007)</i>	Longitudinaal vragenlijstonderzoek tussen 1987-1993 over verlies één ouder	N=8865	19 >
<i>Carver, Hayslip, Gilley & Watts (2014)</i>	Vragenlijsten naar rouw bij jongvolwassenen met ouderverlies in de jeugd	N=179 W=0	M:23.63
<i>Leopold & Lechner (2015)</i>	Longitudinaal vragenlijstonderzoek over 11 jaar naar welzijn en gender bij ouderverlies	N=2760 W=1161	M: 45.4 M: 54.5
<i>Hayslip (2015)</i>	Vragenlijsten over rouw bij ouderverlies	N=400 W=57	M:36.43
<i>Moor & de Graaf (2016)</i>	Vragenlijsten naar geluk en rouw bij één ouder verlies	N=48829	< 60
<i>Koblerz (2016)</i>	Interviews naar hulpmiddelen bij coping één ouderverlies aan kanker	N=77 W=0	16-28
<i>Goldblatt, Granot & Zarbiv (2019)</i>	Semigestructureerde interviews over ervaring zorg voor zieke ouder en overlijden	N=14 W=0	20-35
<i>Kalmijn & Leopold (2019)</i>	Interviews en vragenlijsten naar relatie tot broers & zussen na ouderverlies	N=1211 W=162	30-70
<i>Porter & Claridge (2019)</i>	Interviews ervaring verlies één ouder bij jongvolwassenen	N=15 W=0	18-32
<i>Plocha & Bacigalupe (2020)</i>	Interviews over wat nodig is voor veerkracht met jongvolwassenen die één ouder verloren zijn	N=10 W=3	M: 24.7
<i>Chater, Howlett, Shorter, Zakrewski-Fruer & Williams (2022)</i>	Semigestructureerde interviews met volwassenen (M:30.9) die jong één ouder verloren zijn	N=14	M:16.4

Bijlage 2: Informatiebrief

Goedendag,

Voor de afronding van mijn master doe ik een afstudeeronderzoek gericht op volwassenwezen. Ik ben Tamara Jongens en derdejaars masterstudent aan de Universiteit voor Humanistiek. Volwassenwezen zijn mensen die op volwassenleeftijd hun laatste ouder zijn verloren. In mijn onderzoek richt ik mij op de ervaring van ‘het goede leven’ bij volwassenen nadat zij wees zijn geworden.

Voor de uitvoering van dit onderzoek wil ik Nederlandssprekende volwassenwezen interviewen over hoe zij nu in het leven staan en hoe zij voordat zij wees werden in het leven stonden. Deze interviews zullen ongeveer een uur duren en volledig gericht zijn op de eigen ervaring van de respondent. In mijn onderzoek wil ik een zo divers mogelijk aantal respondenten interviewen, waardoor alle* Nederlandssprekende volwassenwezen in aanmerking komen voor dit onderzoek.

Mocht jij zelf in de categorie volwassenwees vallen en geïnteresseerd zijn om mee te doen aan dit onderzoek, stuur me dan vooral een mailtje op: tamara.jongens@uvh.nl. En als je mensen kent die interesse kunnen hebben, of mogelijk in deze categorie vallen, wijs ze dan gerust op dit bericht!

Alle data en interviews van dit onderzoek zullen vertrouwelijk worden behandeld en geanonimiseerd worden opgeslagen en zullen nooit tot een persoon te herleiden zijn.

Ik hoor het graag!

Met vriendelijke groeten,

Tamara Jongens

** Wegens ethische overwegingen kunnen mensen zich alleen aanmelden wanneer hun laatste ouder minimaal één jaar geleden is overleden.*

Bijlage 3: Informed Consent

Toestemmingsverklaringsformulier (informed consent)

Verantwoordelijke onderzoeker: Tamara Jongens

In te vullen door de deelnemer:

Ik verklaar op een voor mij duidelijke wijze te zijn ingelicht over de aard, methode, doel, risico's en belasting van het onderzoek. Ik weet dat de gegevens en resultaten van het onderzoek anoniem zullen worden opgeslagen op de Researchschijf van de Universiteit voor Humanistiek waaruit deze alleen vertrouwelijk aan derden bekend gemaakt zullen worden. Mijn vragen zijn voor nu naar tevredenheid beantwoord en bij toekomstige vragen neem ik contact op met Tamara Jongens (tamara.jongens@uvh.nl). Ik stem geheel vrijwillig in met deelname aan dit onderzoek. Ik behoud daarbij het recht om op elk moment zonder opgaaf van redenen mijn deelname aan dit onderzoek te beëindigen.

Naam deelnemer:

Datum:

Handtekening deelnemer:

In te vullen door de uitvoerende onderzoeker:

Ik heb een mondelinge en schriftelijke toelichting gegeven op het onderzoek. Ik zal resterende vragen over het onderzoek naar vermogen beantwoorden. De deelnemer zal van een eventuele voortijdige beëindiging van deelname aan dit onderzoek geen nadelige gevolgen ondervinden.

Naam
onderzoeker:.....

Datum:.....

Handtekening onderzoeker:

Bijlage 4: Topiclijst

Voorstellen/uitleg IC/uitleg interview/toestemming opname

Vooraf

- Wanneer ben je wees geworden?

Interview

Verschillende formuleringen onderzoeksvraag:

- Is je visie op het goede leven veranderd sinds je wees bent geworden?
- Wat zie je als een leven dat de moeite waard is geleefd te worden? En is dit veranderd sinds het overlijden van je ouders?
- Wat is voor jou het belangrijkste of van fundamentele waarde en is dat veranderd sinds het verlies van je ouders?
- Is er iets veranderd in je visies of je waarden sinds het overlijden?

Mits onbenoemd

- Hoe oud ben je?
- Wat is je hoogst genoten opleiding?
- Heb je een levensbeschouwing? Praktiseer je deze?

Afsluiten/bedanken/informatie geven

Bijlage 5: Frequentieverdeling codes

Tabel 4

Frequentie van de rapportage van twintig meest voorkomende codes uitgedrukt in procenten voor demografische kenmerken bij de respondenten.

Geslacht	Man	Rolomkering	Oudste generatie	Hoeder erfgoed	Delen van rouw	Taboe	Alleen
		67%	33%	33%	0%	33%	33%
	Vrouw	100%	86%	71%	57%	86%	86%
Leeftijd		Grenzen aangeven			Delen rouw		
	< 60 jaar	100%			60%		
	> 60 jaar	20%			20%		
Levensbeschouwing		Grenzen aangeven	Eerlijkheid	Oudste generatie	Klaarstaan voor anderen	Taboe	Alleen
	Vrijzinnig humanisme	33%	50%	83%	67%	83%	100%
	Anders	100%	100%	50%	100%	50%	25%
Doodsoorzaak		Opluchting		Delen rouw		Alleen	
	Plots	60%		60%		80%	
	Ouderdom	100%		0%		57%	
	Ziekte	75%		62%		75%	

Bijlage 6: Codeboom

